

22191

392

L-45

1897

Մարդաբանական գրադարան

№ 1.

Ե. ԼԵՏՈՒՐՆՕ

(21)

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ

Թարգ. Փրանս.

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆ

ԱՐՏԱՏՊԱՆ

ԱՋԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍԻՑ

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Գ. Ռոտինյանի | Типографія М. Д. Ротинянина
Голов. пр., д. № 41.
1897

392

L-45

392

L-45

Մարդաբանական գրադարան

№ 1.

300

1312-ԼԵ

Ծ. ԼԵՏՈՒՐՆՕ

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ

Թարգ. Ֆրանս.

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆ

ԱՐՏԱՏՊԱԾ

ԱԶԳԵԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻՑ

1003
11785

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի || Типография М. Д. Ротинянца,

Голов. пр., д. № 41.

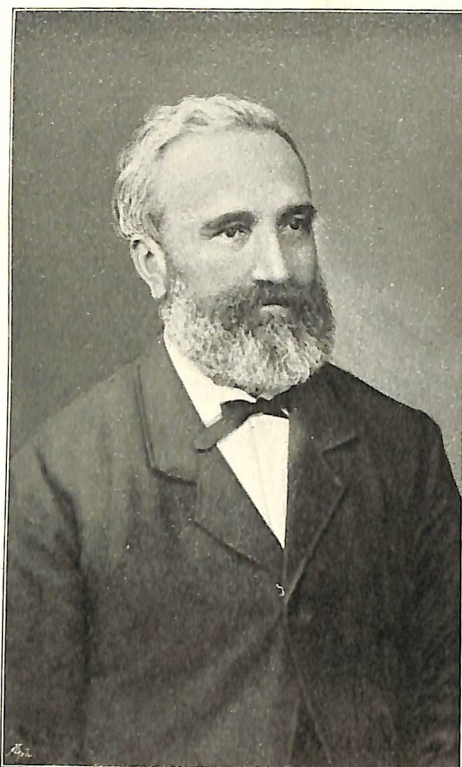
1897

2010

2002

6440

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 24 Февраля 1897 года.

ՎԱՆՈՒՄ

Միջին արևմտյան

Մ. ԼԵՏՈՒՐՆՕ

M. LETOURNEAU

„Ազգագրական Հանդէս“, Ա. Տարի, Ա. Գիրք:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԿԱՑՈՒՄՆ

ՇԱՐԼ ԼԵՏՈՒՐՆՕ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԺԵՐ.

Շարլ Լետուրնո, ֆրանսիացի հռչակաւոր ընկերաբանը, միջանասակ, խոժոռաղէմ, քաղցրահայեաց մի ծերունի է. սպիտակ ալիքներն արդէն ծածկել են նրա իմաստալից գլուխը: Նա ծնունդ է 1831 թուի սեպտեմբերի 11/23-ին Աուրայ փոքրիկ քաղաքում, որ գտնւում է Մորբիհոնի նահանգում, Բրիտոն թերակղզու վրայ: Նրա ծնողները բրետոնական հին ցեղից էին, փոքրիկ վաճառականներ: Իւր «Mon évolution intellectuelle» գրքոյի մէջ Լետուրնո այսպէս է նկարագրում այն միջավայրը, ուր անց է կացել նրա մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը: «Իմ ծննդավայրիս բարոյական եւ մտաւոր դրութիւնն այն ժամանակ ժե կամ ժ-ձ դարի դրութեան մէջն էր. ժողովուրդը սաստիկ կրօնամոլ էր, եկեղեցու զանգն էր կարգաւորում ամէն բան եւ նախապաշարումներն ու հրաշքները կլանում մեր ամբողջ իմա-

ցականութիւնը»: Իւր սկզբնական կրթութիւնը վերջացնելով Մորբիհոնին ահանգի Վանն (Vannes) քաղաքում, Լետտուրնո արդէն 21 տարեկան եկել է Փարիզ՝ բժշկութիւն սովորելու: Իւր ինձ տուած կենսագրական տեղեկութիւնների մէջ Լետտուրնո սաստիկ գանգատում է բժշկական դպրոցի այն ժամանակուայ դրութեան մասին՝ դասախօսութիւնները շատ անբաւարար էին, լաբորատուարներ չկային, ուղղութիւն տուողներ պակասում էին: Այս ամենի վրայ աւելանում էր եւ Լետտուրնոի սաստիկ աղքատութիւնը, որ շատ անգամ զրկում էր նրան կրթական նպաստիչ միջոցներից: Իւր ուսանողական տարիները սաստիկ նեղութեամբ անցկացնելով՝ Լետտուրնո վերջացնում է բժշկութիւնը շատ փայլուն կերպով:

Հիմնովին ուսումնասիրելով բնական գիտութիւններն ու բժշկութիւնը, Լետտուրնո, ինչպէս ասում է ինքն իւր «Mon évolution intellectuelle»-ում, բոլորովին փոխում է եւ դառնում libre penseur: 1869 թուին նա մտնում է Փարիզի Մարդաբանական Ընկերութեան մէջ, որ այն ժամանակ գիտական ազատ մտքերի ապաստանարան էր: Այստեղ մի շարք դասախօսութիւններով պաշտպանում է դեռ նոր երեսան եկած դարվիճականութիւնը, որ այն ժամանակ մի տեսակ յեղափոխական բան էր համարւում: Միեւնոյն ժամանակ նա աշխատակցում է երկու մատերալիստական թերթերի: Այս ժամանակ նա հրատարակում է իւր առաջին գիրքը՝ «La physiologie des passions», որ յետոյ, երկրորդ տպագրութեամբ բոլորովին բարեփոխել է:

Փարիզի պաշարումից եւ կոմիւնից յետոյ (1871 թ.) նա ստիպւում է թողնել Փարիզն եւ ապաստանիլ Փլորենցիայում, ուր ապրում է վեց տարի շարունակ եւ այս միջոցում պատրաստում հետեւեալ աշխատութիւնները.

«La Biologie», որ չորս տպագրութեան է արժանացել:

«La Sociologie d'après l'éthnographie», որ արդէն երեք անգամ տպագրուել է եւ որի միայն մի գլուխն է, որ այժմ առաջարկում ենք մեր ընթերցողներին: Թերեւս մենք

կարողանանք մօտիկ ապագայում այս գիրքը գտնէ մաս մաս թարգմանելու:

Բացի այս երկու ինքնուրոյն երկերից՝ նա թարգմանել է.

Հեկկելի «Histoire de la création des êtres organisés» եւ

Բիւխների «La vie psychique des bêtes», «L'homme selon la science», «Lumière et Vie».

1878 թ. Լետտուրնո վերադարձել է Փարիզ, ուր եւ բնակւում է մինչեւ այժմ, (70. Bd. St. Michel.): Այստեղ եւս նա սաստիկ աշխատում է, պատրաստելով մարդաբանական յօդուածներ բժշկական գիտութիւնների հանրագիտական բառարանի համար: Ապա իւր խմբագրութեամբ հրատարակում է Մարդաբանական գիտութիւնների բառարանը (Dictionnaire des sciences Anthropologiques), որ առաջինն է ֆրանսիական գրականութեան մէջ:

Վերջապէս 1883 թուին նա նշանակւում է Փարիզի Մարդաբանութեան դպրոցի ընկերաբանութեան ուսուցչապետ եւ իւրաքանչիւր տարի իւր կարդացած դասախօսութիւններն ամփոփ հրատարակելով՝ հարստացնում է ֆրանսիական գրականութիւնը հետեւեալ ամէն մի ընկերաբան, ազգագրագէտի անհրաժեշտ աշխատութիւններով:

ա. «L'évolution du mariage et de la famille.

բ. L'évolution de la propriété.

գ. L'évolution politique dans les diverses races humaines.

դ. L'évolution juridique dans les diverses races humaines.

ե. L'évolution religieuse.

զ. L'évolution de la morale.

է. L'évolution litteraire.

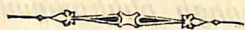
ը. L'évolution de la guerre dans les diverses races.

թ. L'évolution de l'esclavage, մամուլի տակ է:

ժ. L'évolution du commerce վերջին ⁹⁴/₉₅ ուս. տարուայ դասախօսութիւնն է, որ շուտով լոյս կը տեսնի:

Այս բոլոր գրքերն ազգագրական ընկերաբանական աշխատութիւններ են: Սրանցից ամէն մինը խօսում է մարդ-

կանց բոլոր ցեղերի մասին եւ աշխատում է կապել պատմականը նախապատմականի հետ, այժմեան ծանօթ ստորին ցեղերն անցեալի, անհետացած ցեղերին նման համարելով: Այսպիսով իմ սիրելի ուսուցչապետն էվոլյուսիոնիստ եւ համեմատական տեսակէտից գծում է հասարակական կեանքի գլխաւոր կէտերի ամփոփ պատմութիւնը:

Ա.

ՍԵՐԵԿԱՆ ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՆԳԱՆԿԱՆ ԹԵԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ամուսնական, ինչպէս նաեւ հոգեբանական և ընկերաբանական (sociologique) խնդիրներից շատերի ժամանակ, կենդանական թագաւորութեան վրայ մի հայեացք ձգելը կարող է աւելի լուսաբանել խնդիրը:

Սերուժը գործարանական ամէն էակների յարատեւութեան sine qua non պայմանը լինելով, տարբեր սեռի պատկանող բոլոր կենդանիները, մանաւանդ որոնց զուգաւորութիւնն անհրաժեշտ է, որոշ ժամանակներում միմեանց որոնում և մօտենում են բեղմնաւորելու: Եթէ հոգեբանութիւնը լինէր մեր ուսումնասիրութեան առարկան, մենք պէտք է հարցնէինք, թէ որտեղից է ծնել և յառաջացել սիրոյ բնագոյումը, ցեղի պաշտպանը, այդ բռնակալ զգացմունքը, որ եսականութիւնով հանրային օգուտ է յառաջանում: Բայց ընկերաբանական տեսակէտով, մենք պէտք է միայն ցոյց տանք դէպքերը և թուենք նրա տեսակները:

Այս տեսակները բազմաթիւ են: Բոլորից ստորինն և ամենաընդհանուրից մինը՝ խառնակեցութիւնն է (promiscuité): Շատ կենդանիներ զուգաւորում են կարիքի դէպքում առանց հոգս տանելու ընտրութեան ազատութեան մասին, առանց նեղութիւն կրելու հաւատարմութեան համար: Սա-

կայն, գիտենք, որ միքանի, մանաւանդ թռչունների, ցեղերի մէջ, արուն քծնում է էգին և աշխատում նրան դիւր գալ: Սովորաբար միմեանցից հեռանում են հէնց որ կիրքը յագուրդ է ստանում և կամ երբ ձագերը փոքր ինչ մեծանում են:

Եթէ կենդանիների մէջ խառնակեցութիւնը սաստիկ տարածուած է, բազմակնութիւնը (polygamie) ևս շատ հազուագիւտ չէ: Շատ անգամ արուն սեպհականացնում է բաւական էգեր և նրանցից հեռացնում իւր ախոյեաններին: Մեր աղբանոցի աքաղաղը բազմակին և նախանձոտ կենդանու մի տիպարն է: Սակայն բազմակնութիւնը կենդանիների ցեղերի մէջ շատ հեռու է կանոն լինելուց: Եւ իսկապէս այդ չի էլ կարող գոյութիւն ունենալ, բայց եթէ երամակեաց կենդանիների մէջ, այն էլ, եթէ էգերն արուններից շատ աւելի են: Այսպէս՝ թաղանթաթեւների (Hyménoptères) մէջ, ուր էգերի մի ահագին բազմութիւն միայն միքանի արուն ունի, բազմակնութիւնն անհրաժեշտօրէն գոյութիւն ունի:

Իսկ բազմայրութիւնը (polyandrie) կենդանիների մէջ հազիւ թէ գոյութիւն ունի, որովհետեւ, համարեա՞ բոլոր բարձր ցեղերի մէջ, էգը, իւր համեմատական թուլութեան պատճառով, բռնադատուած է կրելու արուի փաղաքշանքը և չի կարող կազմել ու պահպանել արունների մի սարահ (serail): Սակայն միքանի ցեղերի մէջ, էգը, կարծես, աւելի սէր է տածում դէպի ամենագօրեղը, և երբ արու ախոյեանները նուազ թէ սաստիկ կատաղութիւնով կուռում են միմեանց հետ այդ էգին տիրելու, սա համբերութիւնով սպասում է յաղթողին, որ նրան յանձնուի: Պէտք էր կամաւ փակել աչքերը չճանաչելու մինչև մարդկային ցեղի մէջ տիրող այս սիրահարական ընտրողութեան ձևը, որ միայն քողարկուել և այլ ձև է ստացել:

Միակնութիւնը (monogamie), որ մարդկանց միքանի ցեղեր ընդունել են, սակայն փոքր ինչ ներողամտութիւնով, և որ մեր բարոյագէտները սովորութիւն ունին այդ՝ մարդկանց ամուսնութեան ամենալաւ ձևը համարելու, կենդա-

նիների մէջ շատ հազուագիւտ չէ: Նախ նա անհրաժեշտ է սաստիկ ցրուած ցեղերի մէջ, որ կամ սնունդը շատ հազուագիւտ և կամ անընկերակեաց լինելու պատճառով՝ միայն զոյգ զոյգ կարող են ապրել: Սակայն այս պայմանները բացարձակապէս անհրաժեշտ չեն: Հնդկաստանի մաքաք կապիկը (macacus silenus) միայն մի էգ ունի և մինչև մահ նրան հաւատարիմ է մնում: Նումիտահաւերի (pindate) մէջ, արուն շատանում է մի էգով, ինչքան էլ որ հաւեր լինէին: Երբեմը, կեանքի եղանակի հետ միութեան ձևն էլ փոփոխուած է: Այսպէս՝ վայրի բազը, որ սովորաբար միակին է, ընտանանալով, բազմակին է դառնում: Գուցէ ընկերակեաց միակիները, ինչպէս՝ նումիտահաւը, իջնում են երկար ժամանակ առանձնացած զոյգով ապրող նախնիներից:

Միքանի կենդանիների մէջ, ինչպէս յայտնի է, ճշմարիտ, բարոյական միակնութիւնը մարդկային միակնութիւնից աւելի բարձրանում է: Մեր ցեղի մէջ, մի ամուսնու մահը շատ քիչ անգամ է իւր կողակցին անմխիթար թողնում: Այն ինչ psittacus pertinax թուլթակների մէջ այրութիւնն ու մահը սովորաբար հոմանիշ են և այդպիսի մի դէպք էլ նկատուել է Փարիզի բուսաբանական այգում մի բրազիլիայի կապիկի (ouistiti) վրայ: Սրանից հետեւում է, որ մարդկանց, ինչպէս և՛ անասունների մէջ, կարեկցական զգացման ոլթը միշտ համեմատական չէ զարգացման աստիճանին:

Վերջապէս չիշենք սաստիկ ընկերակեաց (sociable) մեղուներին, մրջուկներին, որոնց մէջ հասարակաց երջանկութեան հոգսը մինչև այն աստիճան է գերիշխում անձնական բնազդման, որ սերումը աշխատանքի բաժանմունքով դառնել է միայն միքանի անձնաւորութիւնների ցանկալի աշխատանք: Այդքան անձնուրացութիւն դեռ ևս չէ նկատուած մարդկային ոչ մի ընկերութեան մէջ, որովհետեւ, պարզ է, որ լամայի, տիրետեան և այլ կուսակրօնութիւններն ուրիշ նպատակ ունին, քան թէ նուիրուիլ ամբողջ հասարակական մարմնի օգտի աշխատանքին:

Բայց կենդանիների մէջ սերական միութիւնները վարե-

լու և կանոնաւորելու համար ոչ օրէնք և՛ ոչ օրէնսգիրք կայ, հապա ինչո՞ւ միութեան այդ ձևերն այդքան տարբեր են: Սրա պատճառը միայն կենսական մրցման, գոյութեան կռուի անհրաժեշտութեան մէջ պիտի որոնել: Անհատների ցրւումը կամ միախմբումը, սեռերի թուի համեմատութիւնը, անշուշտ մեծ դեր են խաղում խառնակեցիկ, միակին կամ բազմակին աճման մէջ: Ամուսնական այն ձևը, որ ամենից աւելի լաւ է ապահովել ցեղի տեսականութիւնը, որ ամենից աւելի յարմար է եղել բնակավայրի պահանջներին, գոյութեան կռուին և այլն, դարձել է ընտրութեան առարկայ (objet de sélection), յետոյ սովորութիւն և ապա բնագոյում: Տարակոյս չկայ, որ միակնութիւնը, բոլոր դէպքերում, որի օրինակները մենք յիշեցինք, միքանի ցեղերի համար, որոշ հանգամանքներում ահագին առաւելութիւններ է ունեցել. այսպէս օր. նրանց թուլ է տուել աւելի լաւ խնամել երեխաներին, և նրանցից շատերին ապրեցնել:

Միևնոյն օրէնքները, միևնոյն անհրաժեշտութիւններն են մղել մարդկանց ընկերութիւններն ամուսնական այս կամ այն շաւղի մէջ: ձիշտն ասած, այս դէպքում, մարդը, ինչքան էլ որ խելացի է եղել, հազիւ թէ կենդանուց աւելի հնարագիւտ եղած լինի: Մինչև անգամ նրանից էլ ստոր է եղել, որովհետև երբէք չէ մտածել ստեղծել մեղունների և մրջուկների պէս միմիայն աճման նուիրում զստակարգեր: Միայն մարդը, շատ անգամ, բայց ոչ միշտ, աւելի լաւ որոշել է իւր սերական յարաբերութեան ձևերը: Եւ միմիայն մարդկանց ընկերութիւնների մէջ գոյութիւն ունի ամուսնութիւնը, որ կարգադրուած է հասարակական պայմանադրութիւններով. սակայն այս պայմանադրութիւններն ոչ միշտ և ոչ ամէն տեղ խիստ օրէնքի ձև են ստացել:

Բ.

ՄԱՐԿԱՆՑ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ.

Կը տեսնենք, որ նախնական մարդկանց շատ հասարակութիւնների մէջ, սերական միութիւնը բոլորովին անաս-

նական է եղած, առանց կանոնի և առանց սանձի: Արդեօք այս անասնական դրութիւնը մարդկանց մէջ էլ կազմում է առաջին աստիճանը, որից յետոյ ամուսնութիւնը զարգանում է, անցնելով կանոնաւոր, ամէն տեղ միևնոյն աստիճաններով, ինչպէս ենթադրում են միքանի ընկերաբաններ (սոսիոլոգներ), թէ ոչ: Ամենևին: Ինչպէս անասունները, մարդիկ էլ հպատակում են անհրաժեշտութեան անասան օրէնքներին և այս անհրաժեշտութիւնը սաստիկ փոփոխուող պահանջներ ունի: Մարդիկ էլ անասունների պէս բաւականանում են իրենց կոպիտ ցանկութիւններին յագուրդ տալով: Նաև միևնոյն ցեղի, միևնոյն ժողովրդի մէջ կարելի է գտնել սերական միութեան տարբեր ձևեր, որովհետև վայրենիների մեծամասնութիւնը բարոյականութիւնը պահանջող և թուլերին պաշտպանող օրէնքներ չի ճանաչում: Մենք արդէն գիտենք թէ նախնական ընկերութիւնների մէջ երեխաների կեանքն որքան թողնուած էր ծնողների հաճոյքին: Կանանց կեանքն էլ հազիւ թէ աւելի պաշտպանուած լինի և նրանց ազատութիւնը նոյնպէս հազիւ թէ ապահովուած: Սակայն որովհետև հասարակական մի խմբի բարօրութիւնը վերջնականապէս կախուած է իւր անդամների իւրաքանչիւրի գործունէութիւնից, ուստի զանազան վարմունքներ այն հետեւանքն են ունենում, որ մի ժողովուրդ գոյութեան համար կռուելով իւր ախոյեանի հետ կամ կորչում է և կամ նրան ոչնչացնում: Նոյնպէս և՛ արտաքին հանգամանքների ազդեցութեամբ հասարակութեան օգտաւէտ սովորութիւնները հաստատուում են բնիկների մէջ: Եւ այսպիսով կազմում սովորութիւններ, բարք, որոնց դէմ մեղանչելը լաւ չէ: Բայց այս բարքերը տարբերւում են, որովհետև գոյութեան կռուի պայմաններն ամէն տեղ միևնոյնը չեն լինում: Եւ ահա թէ ինչու, սերական միութեան ձևերը, ամուսնութիւնը, եթէ կարելի է ասել, այնքան փոփոխական են: Խառնակեցութիւն, բազմակնութիւն, բազմայրութիւն, մասնաւոր ամուսնութիւն, որ պարտաւորական էր շաբաթուայ կամ ամսի որոշ օրերում, իսկ միև ժամանակ փոխադարձաբար թոյ-

լատրուում էին բազմաթիւ միութիւններ, միակնութիւն, օտարացեղ (exogamique) և համընտանի (endogamique) ամուսնութիւններ, այս բոլորը գոյութիւն ունին մարդկանց զանազան հասարակութիւնների մէջ և բաւական կամայաբար: Այսպէս մշտապէս միակնութիւնը, որ մեր բոլոր բարոյագէտները գովաբանում են որպէս ամենալաւ ամուսնութեան տիպար, սաստիկ զարգացած է Յէլլոնի Վեդդահնների մէջ, որոնք փոքր ինչ միայն բարձր են կենդանիներից: Պատճառ որ՝ սրանք զուգ զուգ սաստիկ սփռուած լինելով, բազմակնութիւնը և բազմայրութիւնը նրանց անհնարին է եղել: Այսպէս ուրեմն, ամուսնական ամենալաւ ձևերը, մեր կարծիքով, միշտ նշան չեն մտաւոր բարձր զարգացման: Ամուսնութիւնն, ինչպէս և ամէն բան, գոյութեան անհրաժեշտութեան համեմատ են կարգաւորուած, որ և ապացուցանելու ենք փաստերով:

Գ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵԼԱՆԵՋԻԱՅՈՒՄ:

Առաջները Տոսմանիայում, ինչպէս և այժմ Աւստրալիայում և Մելանեզիայի կղզիներից շատերի մէջ կար «աղջիկ փախցնելու» օտարացեղ ամուսնութեան սովորութիւնը: Եւ սա այս ցեղերի մէջ, ինչպէս իսկոյն կը տեսնենք, սերական միութեան օրինաւոր ձևն է համարուում: Բայց այս օրինաւոր ամուսնութիւնից դուրս թույլատրուած է սաստիկ խառնակեցութիւնը: Եւ նոյն իսկ այդ խառնակեցութիւնը համարուում է սերական միութեան սիրահարական ձևը, որովհետեւ Աւստրալիայում օտարացեղ ամուսնութեան միակ նպատակը մի գերուհի, իսկապէս մի անասուն ունենալն է, որ ջուր, փայտ բերէ և բեռ շալակէ: Այս ժողովրդի մէջ աղջիկները տաս և տղաները տասերեք կամ տասչորս տարեկանից սկսած ազատ ապրում են միմեանց հետ: Մինչև անգամ տօնուում են զանազան տօներ, որոնք նշան և ազատու-

թիւն են տալիս նորատիներին զուգաւորուելու: Բացի դրանից երիտասարդ աղջկայ պարտականութիւնն է գիշերը գնալ բաժանել հիւրերի անկողինը. ծնողներն էլ շատ անգամ յարաբերութիւն են ունենում իրենց աղջիկների հետ և այլն:

Ճիշտն ասած՝ Աւստրալիայում ամուսնութիւնը գոյութիւն չունի և երբ փոքր ինչ աւելի մօտիկ նայեն՝ կատարելապէս կը զգուին աւստրալիացիների այս օտարացեղ ամուսնութիւնից: Եւ ինչ ճանապարհորդները սխալմամբ ամուսնութիւն են կոչել, դա ուղղակի մի ստրկուհու փախցնելն է, մի ստրկուհու, որ անկասկած կարող է ծառայել տիրող սիրային հաճոյքներին ևս, եթէ միայն նրան դուր գայ, որովհետեւ նա նրա ընտանի անասունը, նրա իրն է, մի էակ, որին նա իրաւունք ունի ծեծելու, վիրաւորելու, սպանելու և մինչ իսկ հարկ եղած միջոցին ուտելու: Ենթադրում են, թէ այս աննախանձելի շրութիւնը վերապահուած է եղել ախոյեան ժողովրդից փախցրած կանանց և որ տղամարդիկ այդ միւսնոյն իրաւունքը չեն ունեցել միւսնոյն ժողովրդին պատկանող կանանց վրայ: Ելլը այսպէս է նկարագրում այս ենթադրուած ամուսնութիւնը: Տղամարդը նախ դուռի մի հարուածով սասանեցնում է պատահած այլացեղ մենակ կնոջը, յետոյ մազերը թւին փաթաթելով քաշ է տալիս իւր յետեից: Սալա սպասում է որ ուշքի գայ և յետոյ ստիպում է իրեն հետեիլ: Հասկանալի է, որ նա բռնաբարում է նրան, եթէ դուր է գալիս: Այս առկանգումը Աւստրալիայում մի շատ գովական գործ է համարուում և երեխաները խաղերի մէջ վարժուում են դրան: Եւ հէնց այդտեղ է սերական միութեան ամենազաղանական ձևը, որ իսկապէս արժանի անգամ չէ ամուսնութիւն անուան: Մեղմացած առկանգումը, որ երբեմն գործադրում էր, փոքր ինչ արժանի է այս անուան: Տոսմանիայում, վերապատուելի Բոնվիկի կարծիքով, կինը երբեմն նախապատրաստուում էր և առկանգումը շինծու էր լինում, սակայն սա շատ հազիւ էր պատահում, միայն շատ անգամ փախչելուց յետոյ բանակցում էին կնոջ ժողովրդի հետ: Մի որոշ օր երկու տը-

ընթացողներին ժողովի ներկայութեամբ առևանգողը պարտա-
ւոր էր կանգնած ծառայել հակառակ տրիբունին, որ նրան
տալիս էր նիզակի մի որոշ թուով հարուածներ. մի քանի
տեղեր առևանգողն ազատ էր պաշտպանուելու իւր փոքրիկ
վահանով: Սովորաբար ամէն բան վերջանում էր առանց
արիւն թափելու, հասարակաց ճաշերը կնքում էին
հաշտութիւնը և երբեմն էլ տօնում էին ամուսնութիւնը
զուգակիցներին կապելով միեւնոյն ծառին և նրանց համա-
պատասխան կտրիչ ատամները կոտրտում: Դրանից յետոյ
փախցրած կինը օրինաւոր կերպով պատկանում էր առևան-
գողին, որ իրաւունք ունէր նրա հետ իւր քմբի համեմատ
վարուելու և փոխ կամ վարձու տալու ամէն մի եկուորի:
Իսկ ինչ վերաբերում է կնոջը, նրան սաստիկ արգելուած էր
չթոյլատրուած անհաւատարմութիւնն և եթէ մեղանչէր՝
շատ անգամ գազանաբար պատժում էին, որովհետեւ փախցը-
րած կինը տիրոջ սեպհականութիւնն էր: Այս օտարացեղ
կարծուած ամուսնութիւնն այնքան էլ հեշտ գլուխ չգալով՝
շատ աւստրալեացիներ ամուրի են մնում և շատերը մինչև
երեսուն տարեկան դառնալը հազիւ են կարողանում մի կին
գողանալ: Հասկանալի է, որ բազմակնութիւնը նրանց արգե-
լուած չէ: Սեպհական կին չունեցողները օգտուում են համ-
ընտանի խառնակեցութիւնից, վարձելով իրենց բարեկամնե-
րի կանանցը:

Այս սովորութիւններն՝ աղջիկների սպանութեան հետ
միացած՝ արգելք են լինում վայրենի Աւստրալիայի բնակիչ-
ների բազմանալուն: Նոյնպէս շատ տրիբուններում կանանց
թիւը տղամարդկանց թուից պակաս է, որից և յառաջանում
է խառնակեցութեան անհրաժեշտութիւնն և մի բնական
ձգտում դէպի օտարացեղ ամուսնութիւնը:

Կանանց փախցնելու սովորութիւնը տարածուած է Մե-
լանեզիայի կղզիներից մի քանիսում: Բալի, ձաւայի և Նոր-
Գուինէի միջև գետեղուած կղզում կանանց փախցնում են
ճիշտ այնպէս, ինչպէս Աւստրալիայում և անմիջապէս բռնա-
բարում: Սրանից յետոյ առևանգողը վճարում է ծնողներին

փախցրած կնոջ գինը, և այսպիսով դարձնում նրան իրեն
ստրուկ: Ֆիդջիումն էլ իրական կամ ձևական առևանգումն
շատ սովորական բան էր: Իսկ կինը կամ ազատուում էր փախ-
չելով մինի մօտ, որ կարող էր պաշտպանել իրեն և կամ
ընդունում էր փախցնողին որպէս ամուսին և ծնողներին
տուած մի խնճուք օրինաւոր էր դարձնում ամուսնութիւնը:
Վիտիում, ինչպէս և Աւստրալիայում, կանայք իրենց ամու-
սինների սեփականութիւնն են. ցեղապետներն երբեմն մի-
քանի հարիւրակներ են ունենում, որոնց մէջ մի քանիսն օրը-
նաւոր են համարում և միայն սրանց որդիներն են ժա-
ռանգում: Միւսներն հարճեր, ստրուկներ, ընտանի կենդա-
նիներ են, որոնց նա պահում է իւր պատերազմիկների հա-
մար, նրանց հաւատարմութիւնը քաջալերելու նպատակով:
Նոյն իսկ Վիտիի ցեղապետների օրինաւոր կիները մի օտա-
րոտի պարտականութիւն ունին դէպի իրենց ամուսինը:
Իրենց ամուսնութեան միջոցին նրանք պարտաւոր են ամ-
բօխի միջից ընտրել մի նորափթիթ աղջիկ, որին մեծ հոգա-
տարութեամբ խնամում են մինչև արբուն հասակը, յետոյ,
մի գեղեցիկ օր, նրան լողացնելուց, օծելուց, ծաղիկներով
զարդարելուց յետ, բոլորովին մերկ տանում են իրենց տի-
րոջը և լռելեայն վերադառնում:

Չի երևում թէ առևանգութեամբ ամուսնութիւնը շատ
գործածական լինէր Նոր-Կալեդոնիայում: Այնտեղ երեսնանե-
րը սաստիկ փոքր հասակում են նշանադրում, որ առանձին
մի հետեանք չի ունենում: Եւ որովհետեւ Մելանեզիայի
մնացած բոլոր մասերում բազմակնութիւնը կարող անձանց
թոյլատրուած է, ուստի սա բռնում է նոր կալեդոնիացիներ-
ին անձանօթ աղախնութեան տեղը: Նոր Կալեդոնիայում
մօր կողմի մօտիկ ազգականների հետ չեն ամուսնանում, որ,
ինչպէս այդ, այնպէս և ուրիշ տեղերի վերաբերութեամբ
ցոյց է տալիս խառնակեցութեան մի հին ժամանակամիջոց,
երբ դժուար էր հայրը ճանաչել: Նոր Կալեդոնիացի կինը
նոյնպէս իւր ամուսնու սեպհականութիւնն է և վերջինս
իրաւունք ունի սպանելու նրան, եթէ սա շնանայ, թէև

երբեմն նա շատանում է նրան ուղղելով և կամ դուրս է անում կաշին մի լաւ քերթելուց յետոյ: Նոր-Վալիդոնիայում սերական յարաբերութիւնները հետաքրքիր են նոյն իսկ իրենց անասնականութիւնով: Դրանք գիշերները հազիւ են տեղի ունենում, որովհետեւ տղամարդիկ և կիները միմեանցից բաժան խորշերում են քնում, այլ սովորաբար ցերեկը, մուշտակների մէջ մարդ և կին միանում են բոլորովին անասնաբար, more canino, ինչպէս ասում են աստուածաբանները: Օ. Բեկկարիի և Միկիլէհօ—Մակկայի ասելով միեւնոյն սովորութիւնը կալ և նոր Գուինէայի Պապուաների մէջ:

Այս էլ աւելացնենք, որ Նոր-Վալեգոնիայի սովորութիւններն ստիպում են բոլոր, թէ ամուսնացած և թէ ամուրի մարդկանց իսկոյն և եթ ամուսնանալ եղբօր ալրու հետ: Այս սովորութիւնը ուրիշ շատ տեղեր էլ տարածուած է և նոյն իսկ Հրէաների մէջ սաստիկ գործածական էր:

Ասածներս ցոյց են տալիս թէ Նոր-Վալիդոնիայի երկուսեւր միութիւնն որքան քիչ արժանի է ամուսնութիւն անուան, սակայն հէնց այստեղ սկսում է ծնունդ առնել մի կազմակերպութիւն, տեղի են ունենում բարեկամական պայմանադրութիւն ծնողների հետ, երեւում է սեպհականութեան իրաւունք կնոջ վրայ, և մինչև անգամ որոշ տրիբունների մանաւանդ Կանաւայի մէջ հաստատուում է մի տեսակ օրինաւոր քննութիւն ամուսնական խնդիրների վրայ: Այս վերջին տրիբունի մէջ, լիրաւի, շնութեան մէջ բռնուած բոլոր անհատները դատուում են ծերունիների ժողովում, որին նախագահում է ցեղապետը, և սովորաբար անմիջապէս մահի ենթարկում: Եւ ամուսնու իրաւունքների դէմ այս դաւաճանութիւնը, սեպհականութեան դէմ գործած մի մեծ ուժիւ է համարւում:

Մեկանեղիայի այս ամուսնուլթիւնը կամ ամուսնուլթիւն կոչուածը կարելի է համեմատել Անդամանիտների խառնակեցութեան հետ, որ բոլորովին նախնական, անասնական է: Նրանց մէջ կանայք պատկանում են տոհմի (clan) բոլոր անդամներին և եթէ նրանցից մինին ընդդիմադրեն, մեծ յանցանք

գործած կը լինին և խստիւ կը պատժուին: Սակայն երբեմն մի տեսակ ժամանակաւոր միութիւն է հաստատուում մի մարդու և մի կնոջ մէջ, երբ վերջինս արդէն յղացած է լինում, որ և տևում է գրեթէ միշտ մինչև երեխային ծծից կտրելը:

Ամփոփելով ասածներս, տեսնում ենք, որ Մեղանեղիայի սովորութիւնները մեզ ցոյց են տալիս ամուսնութեան սկիզբը ցեղի մէջ: Սկզբում տոհմի մէջ խառնակեցութիւն է տիրում, որ մինչև այժմ էլ կայ հեթանոս խմբերի մէջ, յետոյ կանանց սակաւութիւնը և մի կամ մի քանի այսպէս ասած կենդանիների կարիքը դրդել է կարելիի չափ օտարացեղ կանանց փախցնել, սկզբում ծայրայեղ բռնութեամբ, զազանների պէս: Յետոյ երկար քննութիւնից ու վիճաբանութիւններից յետ երկու ժողովուրդներն վաւերացնում են կատարուած դէպքը: Վերջապէս փախցնելը փոքր առ փոքր դառնում է մի ծէս, մի նախապատրաստուած կատակերգութիւն: Միայն միշտ բազմակնութիւնն ընդունուած է եղել, կինը միշտ տիրոջ սեպհականութիւնն է կազմել, որ չէ կարողացել առանց նրա հրամանի անհաւատարիմ լինել նրան, և որ երբէք իրաւունք չէ ունեցել նախանձելու ամուսնու սիրուհիներին և պատմելու ուրիշներին ամուսնուց կրած տանջանքն ու նեղութիւնը:

P.

ԵՄՈՒՄՆԱԹԻԻՆՆ ԸՓՐԻԿԸՅՈՒՄ

Արդեօք խառնակեցութիւնը նախնական բոլոր տոհմերի մէջ էլ ընդհանրապէս եղել է թէ ոչ: Գուցէ, բայց արդէն Հոտտենտոտների մէջ չկայ. միեւնոյնն և օտարացեղ առևանգումն է, որ պ. Լեննան կամենում էր համարել ամուսնական մի աստիճան, որ մօտաւորապէս ամէն տեղ գոյութիւն ունի և կամ գոյութիւն է ունեցել: Հոտտենտոտ աղջիկը պատկանում է իւր ծնողներին, որ բարեկամաբար նրան փոխում է ընդհանրապէս մի եղի կամ մի կովի հետ: Եւ որովհետև Հոտտեն-

տոտ կանայք շուտ են պառաւում, ուստի թէ ամուսնացած և թէ ամուրի մարդիկ, օգտուելով այն հանգամանքից, որ բազմակնութիւնը արգելուած չէ, սովորութիւն ունին 6 կամ 7 տարեկան փոքրիկ աղջիկներ պահել, մեծցնել, որպէսզի յետոյ դրանք փոխարինեն իրենց պառաւած կանանց: Եւ արդարեւ Հոտենտոտուհիները տասերկու կամ տասերեք տարեկան հասակում արբունանում են, և նրանց ծերութիւնը վաղահաս է ինչպէս և նրանց հասունութիւնը: Հոտենտոտի ամուսնութիւնը մի քանի տեղերում զուտ վաճառականական մի գործողութիւն է, ամեն տեսակ հաստատութիւններից զուրկ և կամայաբար քաքտելի: Հոտենտոտ կանայք տղամարդկանցից բազմաթիւ են, հետեւապէս և բազմակնութիւնը անհրաժեշտ է, նաև քարոզիչների հաստատած երկրագործական գաղթավայրում քրիստոնէական միակնութեան ներմուծումը շատ մեծ ընդդիմադրութիւն է գտնում հէնց երկու սեռից էլ:

Այս բոլորի մէջ ոչինչ չկայ, որ քիչ թէ շատ նմանուէր Եւրոպայի օրէնսդիրների կամ բարոյագէտների հասկացած ամուսնութեան. նաև Բոթեսամաները, որոնց քաղաքակրթութիւնը Հոտենտոտներից ստոր է, իրենց լեզուի մէջ աղջիկը ամուսնացած կնոջից տարբերող մի խօսք անգամ չունին:

Սերական միութեան յարաբերութեամբ Կաֆրների սովորութիւնները շատ նման են Հոտենտոտներին: Սէրը այնտեղ ոչինչ է, ասում է Լիխտէնստէյնը, և շատ հետազօտողներ հաստատում են այդ: Հարուստ մարդիկը և ցեղապետները միշտ շատ կիներ ունենալով, կանացի ապրանքը համեմատաբար սակաւ է ամուսնական հրապարակում, սովորութիւն կայ նոյնպէս աղջիկներ գնել իրենց ծնողներից դեռ մանուկ հասակում: Մակոլօլօների մէջ աներին վճարում են մի գումար, որով գնում են նրա իւր աղջկայ ունենալիք որդիների վրայ ունեցած սեպհականութեան իրաւունքը: Կաֆր կինը միանգամ օրինաւոր կերպով գնուելուց յետ դառնում է ամուսնու սեպհականութիւնը բառիս ամբողջ իմաստով:

Կնոջ տէրը վարում է նրա հետ ինչպէս ուղում է, նա իրաւունք ունի սպանել նրան, եթէ սա համարձակի ձեռք բարձրացնել նրա վրայ: Նա կարող է նրան ծեծել ինչքան կամենում է. կարող է ամէն եկուոր սպիտակի վարձով տալ: Կաֆր կիներն ամենեւին չեն նախանձում, այլ ընդհակառակը սաստիկ ցանկանում են, որ իրենց սեպհականատէրը գնէ ուրիշ աւելի մատաղ կիներ, որովհետեւ դրանով նրանց հեղինակութիւնը բարձրանում է և աշխատանքը թեթեւանում: Չի երևում, որ օտարացեղ ամուսնութիւնը բոլոր Կաֆրների մէջ որպէս ընդհանուր կանոն գոյութիւն ունեցած լինի, եթէ միայն այդպէս չհամարենք Գամարացիների Նամաքացի Հոտենտոտներից աղջիկ փախցնելը և Բակալահարիսների խորշումը իրենց դաշնակիցներից կին առնելու:

Գաբոնում տիրում են սրանց շատ նման սովորութիւններ: Աղջիկներն երեք կամ չորս տարեկան հասակում գրնւում և պահւում են որպէս նշանուած, 13 կամ 14 տարեկան՝ դառնում են մայր, շատ շուտով պառաւում և շատ անգամ դեռահաս և ամուլ մեռնում, որովհետեւ գնորդն սկսում է վալելել, հէնց որ ապրանքն ութ կամ ինն տարեկան է դառնում: Ամէն տեղ բազմակնութիւնը գոյութիւն ունի և կանայք իսկապէս կենդանիներ են, որ մշակում են երկիրը և պարտաւորուած են կերակուր հայթհայթելու իրենց տէրերին, որոնք ոչինչ չեն շինում և դեռ քէֆերի ուզածի չափ ձաղկում են խեղճերին: Կինը սեպհականութիւն համարուելով, անառակութեան համար, որին սաստիկ ենթակայ է, պատժում է իւր գործակցի հետ, մանաւանդ երբ տիկնանց տիկին է, որ սովորաբար առաջին ամուսնացածն է լինում: Այս տիկնանց տիկնոջ սիրահարն առնուազը ծախւում է, որպէս ստրուկ: Մի մարդու մահից յետոյ նրա ժառանգը իրաւունք ունի սեպհականացնելու բոլոր կանանց և ազատ է նրանց բաժանելու ուրիշ ազգականների:

Ալանտիացիների մէջ, որոնք համեմատաբար աւելի քաղաքակրթուած են, միևնույն բազմակնութիւնը, միևնույն օրօրոցի նշանադրութիւնն է տիրում: Ամուսնու իրաւունք-

ները ծայրայեղ են. փոքրիկ նշանուածի հետ հանաք անողներն անգամ ստիպուած են ամուսնու օգտին տուգանք վճարելու, իսկ եթէ սա, մեծանալիս, շնանայ, տէրը կարող է կամ սպանել նրան և կամ քիթը կտրել և մի ստրկի հետ ամուսնացնել: Նա նոյնպէս իրաւունք ունի կտրելու նրա վերին շրթունքը, եթէ գաղտնիքներից մինը դուրս ասէ, մի ականջը, եթէ բռնէ նրան իրեն ականջ դնելիս: Սակայն եթէ ամուսինն երեք տարի անյայտանայ, կինը կարող է ամուսնանալ, բայց երբ նա վերադառնայ, երկրորդ ամուսնուց եղած որդիներն էլ իրեն կը պատկանին: Միայն թագաւորի աղջիկներն են ազատ իրենց հաւանած սիրահարը կամ ամուսինն առնելու, որ և դառնում է նրանց ստրուկը, բառիս բուն նշանակութիւնով և ստիպուած է անձնասպան լինիլ, եթէ կինը մեռնի: Եւ միմիայն այս մասնաւոր դէպքումն է, որ տղամարդու նախապատուութիւնը խոնարհեցնում է իւր դրօշակը միապետական պատրանքի առաջ:

Նիգերի աւազանում, Սուդանում, ուր մահմեդականութիւնը քիչ թէ շատ մուտք է գործել, Ֆուլահների, Յուլոֆների, Մանդինգների, Բամբարանների և ուրիշ ցեղերի մէջ ամուսնութիւնն արդէն փոքր ինչ մարդավայել ձև է ստացել, կնոջ հետ փոքր ինչ մեղմ են վարում: Երբեմն իսկ նրան փոքր ի շատէ խորհուրդ են հարցնում. ամուսինը կնոջը իւր մահից յետ ապահովելու համար տալիս է նրան, եթէ միայն հարուստ է, ստրուկ կանայք, արգուսարքի իրեր, սանդ, երկանք և այլն: Մի մի տեղ էլ, կնոջը մի տեսակ իրաւունքներ են տալիս, ինչպէս օրինակ Վուուում (Wouou) և Բուսսայում կինն առանց տատի համաձայնութեան չի կարող ամուսնանալ:

Սուլիմանների մէջ կինը կարող է թողնել ամուսինը և մի ուրիշի հետ ապրել, միայն թէ պիտի վերադարձնէ ամուսնութեան ժամանակ իւր համար վճարուած գլխագինը: Գուինէի կողմերում Ֆանտի կանայք էլ այդպիսի մի իրաւունք ունին, միայն այստեղ բացի գլխագին վերադարձնելը, միքանի ուրաւականութիւններ էլ ունին վճարելու այն տ-

մէն երեսանների համար, որ ամուսինը նեղութիւն է յանձն առել յառաջացնելու: Պէտք է աւելացնել և այս, որ այս կողմերում մարդիկ բազմակնութիւնն եկամտի աղբիւր են դարձրել, վաճառելով իրենց երեսանները:

Սուդանի զանազան վիճակներում, ինչպէս և ամենանշարագացած նեգրների մէջ, սեռերի միութիւնը նոյնպէս անասնաբար է կատարուած: Տիմանների մէջ աղջկայ համաձայնութիւնը բոլորովին չեն հարցնում: Նրան գնում են ծնողներից միքանի կարաս արմաւինու գինով, կտորներով և այլն: Միւսնոյն սովորութիւնը տիրում է և Մանդինգներից շատերի մէջ, որ հաշիւը վերջացնելուց յետ, բարեկամների օգնութեամբ տանում են աղջիկը: Եւ այստեղ այդ ամուսնութիւնը փախցնելու ձևն է ստանում: Եարրիբայում բնիկներն այնպիսի անտարբերութեամբ են կին առնում, որ կարծես «ցորենի հասկ քաղելիս լինին»: Կուրանգոյում դեռահաս աղջիկները նախ ծախուում են հարուստ ծերունիների, որոնց մահից յետ վրէժ են առնում իրենց կամքով մի երիտասարդ ընտրելով, որովհետեւ այս անգամ ազատ են: Եարրիբայում որդին ժառանգում է հօր թողած այրիները: Ուրիշ տեղեր, ամուսնի մահից յետոյ երեսայ չունեցող կանայք ծախուում են: Սենեգամբիայի միքանի վիճակներում Միւմբո-փիւմբո կոչւող մի երեւակայական դատողի դեր են հնարել, որ գիշերը տարօրինակ շորեր հագած գալիս է այդ նպատակով հաւաքուած բոլոր բնակիչների մէջ ընտրելու և ձաղկելու վատ կեանք վարող կանանց:

Եթէ Աֆրիկայի նեգրուհու հետ գրեթէ ամէն տեղ վարում են ինչպէս անասունի, սա էլ, կարծես զրա փոխարէն, շատ ճանապարհորդների ասելով, իրեն շատ վատ է պահում: Եւ այս այսպէս է Գաբոնից սկսած, Դիւ Շարլուի ասելով, մինչև վերին Նեղոսի աւազանը, ինչպէս պատմում է Շվէյնֆիւրտը: Այստեղ ևս տիրում է բազմակնութիւնն և կինը սովորաբար գնում է երկաթի զանազան անօթներով, որ Բոնգոների մէջ հայրը պարտաւոր է ապահարգանի ժամանակ առնուածը մաս մաս վերադարձնել: Գլխաղինը պէտք

է լիովին վերադարձնել մինչև անգամ և այն ժամանակ, երբ ամուսինը (հայրը) իրեն է պահում երեսներին:

Իրաւունքով, կանացի սեպհականութիւնն անբռնաբարելի է և բռնաբարողն իսկոյն մահի է դատապարտուում:

Մի խօսքով գրեթէ ամբողջ Աֆրիկայում նեգր կիներ իւր ամուսնու իրն է և սա իրաւունք ունի վարուելու նրա հետ ինչպէս մի անասնի և գրեթէ միշտ իւր եզի պէս բանեցնում է նրան: «Ես գնել եմ նրան», ասում էր մի նեգր իւր կնոջ մասին խօսելիս, «հետեապէս նա պարտաւոր է աշխատելու»: Մահմետական նեգրների մէջ մորպետը (marabout) օրհնում է ամուսնութիւնը, բայց միւս բոլոր տեղերում սա առևտրական մի գաշինք է, զուտ քաղաքական, ուր կրօնն ոչինչ գործ չունի: Նոյնպէս ամէն տեղ տիրում է բազմակնութիւն և դրամական մի որոշ հատուցումով ամուսինը կարող է ապահարզան տալ: Մատակասկարում, ուր սակայն ամուսնութիւնը կատարում է մի իշխանաւորի առաջ, մի որոշ տուրք վճարելով, ամուսինը կարող է երկրորդ անգամ միևնոյն տուրքը վճարելով, արձակել կնոջը, որ դառնում է ազատ, եթէ տասերկու օրուայ ընթացքում ամուսինը չի ստորջանում:

Կնոջ կուսութիւնը գնահատուում է և պահանջում է միայն մահմեդական երկրներում, ուր մաւրիտական ցեղը քիչ թէ շատ մուտք է գործել: Կայարտայում կանայք հարսանիքի հետեալ օրը, առաւօտեան, ժողովում են մեծ զգուշութեամբ քննելու հարսանեկան առաքաստը, որ պէտք է մեծ փայլով վկայէ հարսի կուսութիւնը, ապա թէ ոչ հարսանիքն ոչինչ կը համարուի: Դրա բոլորովին հսկառակն է կատարում Մատակասկարի Սակկալաւների մէջ, ուր նորափթիթ աղջիկներն ամուսնութիւնից առաջ իրենք խախտում են իրենց կուսութիւնը, եթէ նրանց ծնողներն աւելի վաղ չեն մտածել կատարելու այս նախակարգ գործողութիւնը:

Աֆրիկայի Արաբների, Բերբերների, Նուբիացիների, Հաբեշների մէջ ամուսնական սովորութիւնները տարբերում

են, որովհետև դրանք տարբեր ցեղեր են և մի քանիսն էլ ասիական ծագումն ունին. վերջապէս Եգիպտոսի, Արաբիայի և Բիւզանդիայի քաղաքակրթութիւնն ու կրօնները խոր հետքեր են թողել Աֆրիկայի այդ հիւսիսային կողմերում: Հին եգիպտացիները միակին էին, օժտում էին աղջիկներին, պատժում էին շնութիւնը՝ գաւազանի հազար հարուած տալով մարդուն և կտրելով կնոջ քիթը: Այս սովորութիւններից ոչ մինը չէ վերատեւել, բայց գուցէ եգիպտական աւանդութեան պէտք է վերագրել այն մեծ ազատութիւնը, որ վայելում են բերբեր կանայք բացարձակ տէր լինելով կայքի, գործի և որդիների, որոնք և կրում են նրանց անունը: Սահարայի մի քանի տրիբուների մէջ, որ սաստիկ նման են բերբերներին, մարգարթողութիւնը կանանց համար պատիւ է համարում: Շատ անգամ նրանք ասում են միմեանց. «Դու շատ անպէտք կին ես, մարդիկ քեզ արհամարհել են և միայն մէկն է քեզ ուզել»:

Նուբիայի Հասսինիհ Արաբների մէջ տիրում է մի աւելի օտարոտի սովորութիւն, այն է երեք քառորդի ամուսնութիւնը, որ թույլ է տալիս կնոջը չորս օրից մինը նուիրելու ում և՛ կամենայ: Սահարայի և Տուարէտի ուրիշ տրիբուների մէջ աղջիկն ամուսնանալուց առաջ պարտաւոր է խառնակեցութիւնով շահել իւր ծնողներին նստած ծախսը և որքան աւելի յաջողութիւն է ունենում այդ առևտուրի մէջ, այնքան աւելի նրա ձեռքը խնդրողներ են լինում: Ամուսնական ազատութիւնն ու առաջարկութիւններ անելը, կարծես, Բերբերների մի բնորոշ յատկութիւնն է, որովհետև Դուանշները, որոնք հաւանականօրէն պատկանում են այդ ցեղին, գոնէ իրենց քաղաքականութեամբ, Կանարիայի մի քանի կղզիներում հաստատել են բազմայրութիւնը:

Քուր և եղբօր ամուսնութիւնը, որ օրինաւոր և պատուաւոր էր համարում նախկին Եգիպտոսում, ուր բազմութիւն թագուհիներ փառաւորում էին «թագաւորի քոյր և ամուսին» լինելով, դեռ էլի գտնւում է Դար-Ֆորում: Այստեղ, բարբերի սաստիկ ազատութիւն է տիրում, սուլթանի աղջիկ-

ները նոյնպէս բացարձակ տիրուհի են այն մարդկանց, որոնց իրենց առաքատը բաժանելու պատուին են արժանացնում, թէև բազմակնութիւնը, անզուսպ հարձապահութիւնն և կանանց ստրկութիւնն երկրի մէջ սովորական են:

Յիշեցինք Նիւբիացիների երեք քառորդի ամուսնութիւնը: Հիւսիսային Աֆրիկայի միւս ծայրում, Մարոկկոյի հրէաների մէջ գտնում ենք ժամանակաւոր ամուսնութիւններ, ըստ էության օրհնութեամբ, երեք, վեց ամսուայ համար: Մարդը միայն մի նուէր է տալիս և պարտաւորւում է պայմանամիջոցում եղած որդին իրեն համարել:

Հայտնում և Հաբեշտանում այսօր էլ ասլում են ազատ ամուսնութեամբ, և արդէն Հերոդոտի ժամանակ եթովպական մի քանի տրիբուներ ամուսնութիւն չէին ճանաչում: Գիտենք, որ Հաբեշտանում, հակառակ քրիստոնէական, կամ այսպէս կոչուող կրօնի, քմքերի համեմատ միմեանց առնում, թողնում են: Բրիւսը տեսել է մի Հաբէշ կին իւր նախկին եօթն ամուսիններով շրջապատուած: Միւսոյն և Հայիտում, օրինաւոր միակնութեան կողքին ազատ միութիւններ կան, որ բոլորովին անպատուաբեր չեն համարւում, այլ, այսպէս ասած, աղայական (placé) են: Միմիայն ամենապատուաւոր մարդիկն են ունենում այսպիսի ազատ միութիւններ: Եւ զրանից ծնած երեխաները հարազատ որդիներին հաւասար իրաւունք ունին, և այս աղայականներն (placés) աւելի քիչ են բաժանւում, քան թէ ամուսնացած մարդիկ ապահարզան տալիս:

Նախընթաց ասածներիցս շատ դժուար է մի ընդհանուր տեսութիւն գծել ամուսնութեան սկզբնաւորութեան և զարգացման մասին, բայց մենք էլ դեռ շատ հետազոտութիւններ ունինք անելու: Տեսնենք թէ Ամերիկան, Պօլինեզիան, Ասիան և Եւրոպան մեզ նոր փաստեր կը տան:

Ե.

ԱՄԻՍՆՈՒԹԻՒՆՆ ԼՄԵՐԻԿԱՅՈՒՄ.

Ապուշ Ֆուէժների մէջ երիտասարդը հէնց որ որսորդութիւն անելու կարող է դառնում, հէնց որ իմանում է շինել կամ գողանալ կեղևի մի կոպիտ մակուկ, որով նա ծառայում է իւր ցեղին, իսկոյն իրաւունք է ունենում մի կին լնենալու, որն և սովորաբար փախցնում է, բայց Ֆիդցըրուայի զրուածքը ցոյց է տալիս որ նա դիմում է իւր հրօսի (hord) աղջկան և օտարացեղ առևանգումն տեղի չի ունենում:

Համընտանի առևանգում կատարւում է և Արօզանոների մէջ, ուր կանայք միշտ պաշտպանում են աղջկան քարերով և գաւազաններով և ուր ծնողների ընդդիմութեան ժամանակ փեսացուն որսորդական փողով հաւաքում է բարեկամներին աչքը ձկած աղջկան որսալու: Այս համընտանի առևանգումը չի արգելում միանգամայն և օտարացեղ աղջիկ փախցնելու: Ամենքն աշխատում են կարելի չափ շատ բանտարկեալների հարեմ սարքելու և իրենց տրիբունի մէջ իսկական կամ շինծու առևանգումը չի խանգարում շատ թէ քիչ վճարելու կնոջ համար: Շարրիւսների մէջ, որոնք նախնական բոլոր ցեղերի պէս բազմակին են, առաջին կինն իշխանութիւն է ունեցել միւսների վրայ, որ շատ սովորական է:

Այս Հնդիկների, ինչպէս և Հարաւային Ամերիկայի բնիկների մեծամասնութեան մէջ, սերական միութիւնը զուտ քաղաքական և շատ անգամ սոսկ առևտրական մի գործ է եղել, որ մարդու քէֆն ուզած ժամանակ դադարում էր. այստեղ ամուսինը բռնակալ իշխանութիւն ունէր կնոջ վրայ, որովհետեւ Մոքսոսների մէջ նա իրաւունք ունէր սպանելու նրան, եթէ վերջինս երեսան վիժէր:

Միւսոյն բազմակնութիւնը, կանանց միւսնոյն ստրկութիւնը, ծանրաբեռնուած երկրագործական աշխատանքներով ու կոռով, հանդիպում ենք Գարանիացիների մէջ. նոյնպէս

առևանգումը. միևնույն պատճառը նրանց մեծամասնութեան պատերազմների և գաղթականութեան: Բայց այս առևանգությունների զրդիչը ոչ թէ գէպի օտարացեղ աղջիկներն զգացած սէրն է, այլ միայն շատ կանայք ունենալու ցանկությունը: Ընդհակառակն երկուստեք հաւանութեամբ միութեան ժամանակ համընտանի և նույն իսկ ազգակցական ամուսնութիւնն կանոն է Հարաւային Ամերիկայի տրիբուներէն շատերի մէջ:

Այսպէս էր Կարաիբների մէջ և սրանք ամուսնանում էին իրենց ազգականների հետ առանց խտրութեան, բացի իրենց քոյրերից: Սակայն ուրիշ տեղեր այս յարաբերութիւնը փոխւում է: Այսպէս Գուինէի Հնդիկները որ բազմակին են, չեն կարող ամուսնանալ իրենց հետ միևնույն անունը կրող գերդաստանի մի որևէ անդամի հետ. բացի սրանից, երեխան պատկանում է մօր գերդաստանին և կրում է միևնույն անունը: Թէվէի ասելով Բրեցիլիացիք այս մասին բոլորովին հակառակ գաղափար ունէին: Նրանց կարծիքով, սերնդի յառաջացման մէջ հայրն է գլխաւոր դեր կատարում, իսկ մայրը երկրորդական: Ոչ մի միակերպութիւն չկայ Բրեզիլի ամուսնական սովորութիւնների մէջ, ասում է Մարտիուսը, սովորութիւնն, իսկապէս, յառաջանում է անհրաժեշտութիւնից: Կղզիացած փոքրիկ տրիբուների մէջ ամենամօտ ազգականներն անգամ ամուսնանում են միմեանց հետ. ընդհակառակը բնակութեամբ հարուստ վիճակներում օտարացեղ ամուսնութիւնը կանոն է դառնում: Եւ այս կատարւում է ամբողջ երկրի վրայ: «Անհրաժեշտութիւնը օրէնք է դնում», ասում է Ֆրանսիական հին առածը: Այսպէս՝ թէև բազմակնութիւնը հարաւային Ամերիկայում ընդհանրացած է, բայց պէտք էր որ Օտոմաքները բացառութիւն կազմէին, չնայելով, որ աւելի քիչ զարգացած են:

Յիշենք նաև, որ Հարաւային Ամերիկայի բնիկները, ինչպէս վայրերի ազգերի մեծամասնութիւնը, աղջիկների ողջախոհութիւնը սաստիկ քիչ են զնահատում: Ոչ ոք այդ մասին ոչ հոգս է քաշում և ոչ դարդ անում, մինչև որ աղ-

ջիկը դառնում է մինի սեպհականութիւն: Այնուհետև արդէն կնոջ մոլորեցնողին սաստիկ պատժում են, մինչև անգամ սպանում, եթէ կամենում է կնոջ գլխատէրը, բայց, ինչպէս ասում է Թէվէն, Բրեզիլիայում պատիժը միայն կնոջն էր հասնում: Մարդուն խնայում էին վրէժխնդրութիւնից վախենալով:

Հիւսիսային Ամերիկայում ամուսնական սովորութիւնների մէջ ոչ մի միակերպութիւն չկայ: Կալիֆօրնիայի բնիկների մէջ համարեա խառնակեցութիւն է տիրում: Այդտեղ զուգաւորւում են առանց մի որևէ ձևականութեան, և մինչև անգամ նրանց լեզուի մէջ «ամուսնութիւն» խօսքը չկայ: Կանայք կարծես պատկանում են իրենց տոհմի (clan) բոլոր մարդկանց և սրանց նախանձը շարժւում է միայն այն ժամանակ, երբ կանայք մի ուրիշ հրոսակի (hord) մարդկանցից են սիրահար ընտրում: Ընդհակառակը Ժիլոյի Կոլորադոյի և Նոր Մեքսիկայի շատ ժողովուրդներ (տրիբու) միակին են և շնութիւն նրանց մէջ շատ հազիւ է պատահում և սաստիկ նախատում է: Միւս բոլոր տեղերում բազմակնութիւնը թույլատրւում է այն բոլորին, որոնք բաւական հարուստ են շատ կիներ ձեռք ձգելու, զնելով նրանց կամ ուրիշ միջոցներով: Բայց կարմրամորթների ամուսնութեան ընդհանուր ձևը օտարացեղ ամուսնութիւնն է: Այն ընկերաբանները (սոսիոլոգ), որ պ. Լեննանի (Սկզբնական ամուսնութիւն) (սոսիոլոգ), որ պ. Լեննանի (Սկզբնական ամուսնութիւն) պէս կամենում են այստեսակ ամուսնական միութիւնն ամբողջ մարդկութեան համար ընդհանուր մի շրջան համարել, իրենց բոլոր, ամենահամոզեցուցիչ փաստերը վերցրել են Հիւսիսային Ամերիկայի սովորութիւններից:

Առհասարակ կարմրամորթ ժողովրդները (tribu) բաժանուած են շատ տոհմերի (clan) որոնցից իւրաքանչիւրն ունի իւր տոհմանշանը, իւր տոտեմը (totem). և միևնույն տոտեմն ունեցող մարդկանց մէջ ամուսնութիւնն սովորաբար արգիլուած է: Այս սովորութիւնն որ արդէն լիջել է Շարլվուան, հաստատել են շատ ճանապարհորդներ: Եւ սա իսկապէս մի օտարացեղ ամուսնութեան հետեւանք է, որ ծա-

զել է բացառապէս մայրական յաջորդութիւնից (filiation) որովհետեւ երեխաներն ընդունում են իրենց մօր տոտեմն և պատկանում են նրա տոհմին:

Շէյէն, Թօվա, Կաւ, Օզաթ, Բլակֆէէ, Կրէ, Միննի-տարի, Կրով և այլ ժողովրդների մէջ օտարացեղ ամուսնութիւնը խառնում է համահայր բազմակնութեան հետ, որովհետեւ մեծ քրոջ ամուսինն իրաւունք ունի ամուսնանալու իւր քենիների հետ և սրանցից իւրաքանչիւրը համարւում է մեծ քրոջ երեխաների մայր: Սրգեօք այս խաղաղ օտարացեղ ամուսնութիւնը յաջորդել է առեւանգմամբ օտարացեղ ամուսնութեան թէ ոչ: Հաւանական է. գոնէ միքանի վայրերում, օրինակ Կանադայում, ուր ամուսինը ցեղապետի մօտ պսակը կատարելուց յետ, տանում է կնոջը իւր վրանը ներկայ եղողների ցնծութեան աղաղակներով: Նկատենք անցողաբար, որ այստեղ ամուսնութիւնն այլ ևս մի անհատական գործողութիւն չէ, այլ արդէն հասարակական մի բան, որ ցեղապետը պիտի հաստատէ:

Սակայն և այնպէս՝ սրանով ամուսնութիւնը չի ազատւում առեւտրական մի գործողութիւն լինելուց: Ամուսինը պարտաւոր է գնել իւր կնոջը և եթէ միջոց չունի, պիտի ջանայ նշանադրուիլ և մի որոշ ժամանակ ծառայել աներանց և նրանց համար որսալ, մշակել, մակոյկներ փորել: Միքանի ժողովրդների մէջ զանազան պարտաւորութիւններ կան, այսպէս, օրինակ, ամուսինն իւր որսից տասաներորդ պիտի վճարէ աներանց, մինչև որ մի աղջիկ ունենայ, որ դառնում է նախ սեպհականութիւն և ապա կին իւր մօրեղբօրը:

Կարմրամորթների մեծամասնութեան մէջ տիրող օտարացեղ ամուսնութեան կարգը, որին ենթակայ են սերական միութիւնները, տպացուցանում է, որ այս ցեղն արդէն ձրգտում է ամուսնութիւնը հասարակական մի գործողութիւն դարձնել. սակայն այս ձգտումը դեռ շատ թույլ է: Եւ յիշուի, այս ժողովրդների մեծամասնութեան մէջ ամուսնութիւնը կատարւում է առանց վկանների, առանց պաշտօնեա-

ների, առանց քահանաների. սա մի անհատական գործ է և լաճախ մի հասարակ զուգաւորութիւն: Տիննէի բնիկները մինչև անգամ «թանգագին», կամ «սիրելի» խօսք չունէին, ալկոնքին բարբառը «սիրել» բայը չունէր: Ամերիկական բարբառներն իւրաքանչիւր տրիբունի մէջ տարբեր և կարմրամորթների ամուսնութիւնը սովորաբար օտարացեղ լինելով՝ ամուսինները շատ անգամ սաստիկ տարբեր լեզուներով են խօսում և շատ անգամ բաւականանում են նշաններով միայն իրենց միտքը միմեանց հաղորդելու, և նրանց բարոյական մտերմութիւնն էլ այնքան թույլ է, որ երկար տարիներ միասին ապրելով, միմեանց լեզու չեն սովորում: Ամէն տեղ մարդը բազմակին է, եթէ միայն կարելի է: Ապաշների մէջ որքան շատ կին ունենան, այնքան աւելի պատիւ կը ստանան, և կրօնն էլ դրան հաւանութիւն է տալիս. այսպէս՝ Շիպպեուայներն ասում են թէ բազմակնութիւնը Մեծ Ոգուն դուրեկան է: Կարմրամորթներն էլ Հոտտենտոտների նման ամուսնանում են շատ մատաղ, տաս, տասերկու տարեկան աղջկների հետ և սերական յարաբերութիւնը տեւում է ինչքան որ հաճելի է գլխատիրոջը, որովհետեւ նա իրաւունք ունի ամենաչնչին պատճառով, կամ նոյն իսկ առանց պատճառի յետ ուղարկել իւր կնոջը: Ամուսնացած կնոջից ողջախօհութիւն պահանջւում է այնքան՝ որքան տէր ունեցող ստրկուհուց: Նատչէսները, որ սակայն ամենազարգացած ժողովրդներից մին են, առանց դժուարութեան իրենց կանանցը փոխ էին տալիս բարեկամներին: Նաև, Հեարնի ասելով, երկու ալգոնքին բարեկամներ մի գիշերուայ համար փոխում են միմեանց հետ իրենց կիները: Նանգովէսների մէջ ազատ կիսն իրեն պատիւ է համարում մի խնջոյքից յետոյ նուիրուելու տրիբունի բոլոր նշանաւոր զօրականներին և այսպիսի մի շահատակութիւն միշտ ապահովում է նրան բարձր դասակարգից մի ամուսին գտնելու:

Կին գնելը դեռ բաւական չէ, որ կարմրամորթն օրինաւոր տէր դառնայ իւր ստացուածքին: Նա տ վիճակներում ամուսինը պէտք է միշտ պատրաստ լինի իւր իգական սեպ-

հականութիւնը պաշտպանելու: Կարմբամորթների հիւսիսային բնակավայրում մարդիկ բռնուցքով խլում են միմեանցից կիները և հէնց որ մինը քաջ որսորդ է դառնում, այլ ևս թոյլը հազիւ է կարողանում պահել մի կին, որ սա ցանկանում է սեպհականացնել: Այս բոլոր փաստերը բաւական ապացուցանում են, որ բազմակնութեան հակառակ ամուսնութիւնը կարմբամորթների մէջ դեռ բոլորովին չէ կարգաւորուած և բացի դրանից այս բազմակնութիւնը նշանաւոր բացառութիւններ է թոյլ տալիս: Այսպէս՝ Շիպպեուայները շատ անգամ ամուսնանում են իրենց քույրերի, իրենց աղջիկների հետ և երբեմն էլ կենակցում իրենց մայրերի հետ: Միևնոյն Հնդկներն ստիպում են մարդուն ամուսնանալու եղբօր այրիի հետ, մինչ իսկ եթէ բազմակնութիւնն ընդունուած կամ չընդունուած լինէր: Այս նշանաւոր լեվիրա (levirat) սովորութիւնը սաստիկ տարածուած է ուրիշ շատ ժողովուրդների, նոյն իսկ շատ ցեղերի մէջ, եթէ չխօսենք դեռ Հրէաների մասին:

Այս լեվիրա ըստ մեր եւրոպական բարոյականութեան ազգային սովորութիւնը իւր գոյութեան իրաւունքն ունի քաղաքակրթութեան սկզբնական շրջաններում ամէն տեղ՝ ուր թողնուելը կնոջ համար մահուան հաւասար է: Այս մի հրահանգից փաստ է, որ ցոյց է տալիս թէ բարոյականութիւնն իւր բուն էութեամբ անհրաժեշտօրէն ծագում է օգտակարութիւնից: Այսպէս՝ վայրենի ժողովուրդների մէջ կանանց ծննդաբերութիւնը սովորաբար կարճ է տևում, հետևաբար՝ լեվիրա սովորութիւնն պէտք է նրանց նպաստաւոր լինէր գոյութեան կռուի մէջ:

Էսքիմոսները, որոնց հասարակական սովորութիւններն այնքան կողմերով հետաքրքիր են, կարծես թէ երբեմն քիչ թէ շատ գործադրել են բազմակնութիւնը, եթէ առևանգմամբ ամուսնութիւնն այս սովորութեան մնացորդ նկատուի, որ հաւանական է: Եօրդ հրուանդանի, ինչպէս և Գրէօլանդիայի էսքիմոսները նախ երկուստեք համաձայնութեամբ ամուսնութեան խօսք են կապում ազգականների հետ, ապա մի շին-

ծու առևանգում սարքում, որի ժամանակ աղջիկն ընդդիմադրութիւն է ցոյց տալիս, որ սովորաբար նոյնպէս շինծու, կերծ է լինում: Միօրինակ սովորութիւններ գտնում ենք և Կամչատկաների մէջ, որ այնքան նման են Ամերիկայի էսքիմոսներին: Այս էսքիմոսների սերական յարաբերութեան սովորութիւնները չափից դուրս ազատ են: Սրանց հարևան Նուտկա-Կոլումբացիների ցեղապետները սովորութիւն ունէին իրենց կանայքը միմեանց հետ փոխելու: Գրոէլանդացիների մէջ կինը կամ կանայքը բարեկամին փոխ տալը մի գովելի գործ և ազնիւ բնաւորութեան ապացոյց էր համարուում: Էսքիմոսների մէջ կարելի է կինը մի քանի ամսով փոխ տալ սա փոխառուի դէպի բարեկամն զգացած համակրութեան մի առանձին առհաստիցան է, միայն այս վերջինս պէտք է վերադարձնէ փոխառած կինը կամ կանայքը ճիշտ պայմանաժամին, եթէ փոքր ի շատէ ազնուաշնորհ մարդ է: Ուրիշ տեղեր էսքիմոսները միաժամանակ գործադրում են թէ բազմակնութիւն և թէ բազմայրութիւն: Ռոսսի ուսումնասիրած միքանի ժողովրդների մէջ բազմակնութիւն թոյլատրուում էր միայն կանանց ամուլ եղած միջոցին: Եւ յիշուի, էսքիմոսների մէջ երեխաները հարստութիւն են համարուում. նրանք օգուտ են տալիս հէնց ութ տարեկան հասակից և պահում են իրենց ծնողներին ծերութեան ժամանակ. և մի այլի կին այնքան աւելի հեշտութեամբ է ամուսնանում, որքան աւելի շատ սերունդ է յառաջացրել:

Այս բոլոր ասածներինս կարելի է եզրակացնել, որ երկու Ամերիկաների վայրենի ժողովրդների մէջ սերական յարաբերութիւնը քիչ կամ բոլորովին կանոնաւորուած չէ, և որ այս ընդարձակ երկրի մէջ ամուսնութիւն խօսքին իսկապէս արժանի ոչինչ չկայ: Միայն քաղաքակրթութեամբ հասարակութիւնների մէջ է, որ ամուսնութիւնն օրինաւորուում և մի որոշ կազմակերպութիւն է ստանում: Եւ սա հասել էր այդ աստիճանին նախկին Մեքսիկացիների և Պերուցիների մէջ, որոնց մասին և պէտք է այժմ խօսենք:

2.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵՔՍԻԿԱՅՈՒՄ ԵՒ ՊԵՐՈՒՌՈՒՄ.

Կենդրոնական Ամերիկայի մեծ պետութիւնների մէջ, որոնց Հասարակական կազմակերպութիւնը շատ բազմակողմանի էր, սերական յարաբերութիւններն այլ ևս չէին համարւում զուտ անհատական գործառնութիւններ: Պերուում, ուր բոլոր բնակիչներն ինկային մի տեսակ սեպհականութիւն էին, ուր մարդը ճնշուած էր բազմութիւ կանոններով և անասունի պէս շահագործւում էր, ամուսնութիւնը կառավարչական մի գործ էր դարձել: Ամէն տարի Կուցկոյի ամբողջ պետութեան մէջ երկու սեռի բոլոր մարդիկը հաւաքւում էին քաղաքների ու գիւղերի հրապարակների վրայ ամուսնանալու: Կուցկոյում ինկան անձամբ մի հասարակական տեղում պսակում էր իւր գերդաստան անձերին, զոյգերի ձեռքերը միմեանց տալով: Նոյնն անում էր իւրաքանչիւր վիճակի գլխաւորը կամ Կիւրականը իւր վիճակում իրեն հաւասար կամ ստորադրուած անձանց վերաբերմամբ: Ասում են, թէ ծնողների համաձայնութիւնն անհրաժեշտ էր, իսկ զուգակցողներին՝ ոչ: Օրէնքով՝ ամուսնացող տղամարդը պիտի լինէր 24—26, իսկ աղջիկը՝ 18—20 տարեկան: Ամբոխն ենթարկուած էր միակնութեան, իսկ բազմակնութիւնը մի զուգս (luxe) էր, որ միայն հարուստներին և ինկային էր վերապահուած: Եւ այս վերջինս մեծապէս օգտւում էր այդ արտօնէութիւնից, որովհետեւ վերջին ինկա Մոնտեզուման երեք ազար կին կամ հարճ ունէր: Հիւսիսային Ամերիկայի օտարացեղ ամուսնութեան սովորութեան հակառակ համընտանի ամուսնութիւնը մի անժխտելի կանոն էր Պերուում: Խիստ արդելուած էր ամուսնանալ իւր վարչական խմբին չպատկանող մի օտար անձի հետ, հետեւապէս և ամուսնութիւնը շատ անգամ ազգականների մէջ էր կայանում. միայն ինկան ամուսնանում էր իւր քրոջ հետ, միայն թէ սա միւսնոյն մօ-

րից չպիտի լինէր: Սակայն այս ազգապիղծ սովորութիւնը հետզհետ թուրքուեց և տէրութեան մեծամեծներին:

Պերուցիների ամուսնութեան մէջ կառավարութեան միջամտութիւնն իւր լաւ կողմն էլ ունէր: Վիճակի ծախսով նոր զոյգի համար մի բնակարան էր պատրաստւում և մի որոշ տարածութեան հող յատկացնւում նրանց ապրուստի համար: Սա իշխանական համայնութեան ամենախիստ տեսակն էր: Եւ սա է իսկապէս որպէս տիպ ծառայել եզուիտներին Ամերիկայի զանազան կողմերում քարոզչական վայրեր հիմնելուն: Սակայն եզուիտներն ինկաներից աւելի հեռու են գնացել, որովհետեւ Մոքսոս և Շիքիտոս գաւառներում նրանք հոգս էին քաշում պատարագից մի ժամ առաջ արթնացնել տալու ամուսիններին, առանց ստիպելու վեր կենալ: Տարօրինակ գործադրութիւն Աստուածաշնչի պատուիրանին, թէ «Աճեցէք և բազմացէք»:

Կիւրական հաստատելով ամուսնութիւնը՝ ամուսիններին ամուսնական հաւատարմութեան երդում էր տալ տալիս, որ ընդհանրապէս, ըստ Պիզարրի, պահում էին, որովհետեւ օրէնքը ծանր պատժում էր շնացողին: Քիտոյում, ուր օրէնքը չէր միջամտում սերական յարաբերութիւններին, ուր ամուսինները կարող էին բաժանուիլ փոխադարձ թեթեւ համաձայնութեամբ, այնուամենայնիւ շնացող կինը կենդանի թաղւում էր իւր մեղսակցի հետ: Սակայն և այնպէս, թուում է, թէ Քիտոյում, ինչպէս և Կուցկոյում, օրէնքը հսկում էր առաւելապէս ամուսնացած կանանց վարքի վրայ, որովհետեւ երկու պետութիւնների մէջ ևս խառնակեցութիւնը թուրքուած էր:

Մեքսիկայումն էլ միակնութիւնը կանոն էր. 'ի հարկէ, հարուստները կարող էին շատ կին ունենալ, բայց միայն մինն էր օրինաւոր համարւում և միայն նրանից ունեցած որդիներն էին հայրական տիտղոսի և ստացուածքի ժառանգ համարւում: Լեվիթան օրինաւոր էր, մինչև անգամ երբ ննջեցեալի եղբայրն արդէն ամուսնացած էր:

Մեքսիկայում հարսանիքը կատարւում էր մեծ շքեղու-

Թեամբ, ծնողների երկուստեք համաձայնութեամբ և առանց քաղաքային իշխանութեան միջամտութեան: Օտարացեղ ամուսնութեան ոչ մի հետք այլ ևս չկար Մեքսիկայում, շինծու առևանգման ոչ մի ծէս էլ չէր պահպանուած, ընդհակառակը հարսը մեծ հանդիսով տարւում էր փեսայի տունը, ուր նրան ընդառաջ էին ելնում փեսան և նրա գերդաստանը: Իրար հանդիպելիս փոխադարձաբար խնկարկում էին խնկամանով, ուր խունկ էր ծխւում: Ապա հարսն ու թագուորը գնում նստում էին մի խսիրի վրայ և մի քահանայ նրանց պսակում էր՝ հանգուտելով հարսի հանդերձի մի ծայրը թագուորի վերարկուին: Եւ այնուհետեւ կինը պատկանում էր ամուսնու գերդաստանին:

Աւելացնենք, որ հարսանիքը չէր կատարւում, մինչև որ աստուածների կամքը չհարցնէին և զանազան գուշակութիւններ անել չտային: Հարսանիքը տեւում էր չորս օր, առանց ամուսնացողների մասնակցութեան և այս միջոցում խստիւ արգիլուած էր նորապսակներին առագաստ մտնել: Սկզբունքով ամուսնութիւնը պիտի տեւէր մինչև մահ, բայց ապահարգանքն ընդունուած էր և մինչև անգամ մի մասնաւոր ատեան կար դրան վերաբերեալ բոլոր հարցերն լուծելու: Երեք անգամ ատեան ներկայանալուց և մանրամասն քննուելուց յետ՝ իրենց որոշման մէջ հաստատ մնացող ամուսիններն արձակոււմ էին առանց մի օրէկ դատավճռի և միայն այսպիսով այնուհետեւ դառնում էին ազատ և ընդ միշտ բաժանուած: Այսպէս ուրեմն օրէնքն որոշակի ապահարգան չէր տալիս, այլ միայն ներողամիտ էր գտնւում:

Ամերիկայում տեղի ունեցած ամուսնութիւնների մասին մեր այս հակիրճ տեսութեան մէջ աշխատեցինք յիշելու ամենահետաքրքրականներն ու ամենանշանաւորները: Անկասկած սրանցից շատերն անբաւարար են, որովհետեւ Ամերիկայի բնիկները կամ չունին պատմութիւն և կամ ունեցածն էլ առասպելական, թերի և շատ հին չէ: Սակայն և այնպէս բոլոր այս փաստերը կարծես լաւ ապացուցանում են, որ Ամերիկայում ևս ամուսնութեան կարգը կանոնաւորապէս չէ

զարգացել և որոշ շրջաններով չէ անցել: Իւրաքանչիւր ժողովուրդ, իւրաքանչիւր բնիկ խումբ նայել է իւր կարիքներին և ներշնչումներին և մեծ ազգերը, որ մօտաւորապէս Մեքսիկացիների ու Պերուցիների չափ քաղաքակրթուած էին, իրենց ամուսնութեան կարգերը կարգաւորել էին իւրաքանչիւրն իւր կերպով և միմեանցից սաստիկ տարբեր ձեւերով:

Այս և շատ ուրիշ այսպիսի փաստեր ապացուցանում են, թէ այժմ որքան վաղ է կամենալ գիտնական օրէնքների նշման որոշ ու մէկին սոսիալական օրէնքներ ձեւակերպել: Հաւաքել փաստերը, նրանց դասակարգել և խոհմութեամբ փորձել մի քանի ընդհանուր տեսութիւններ հանել և առաջարկել այն վերաքննութեան, ահա մօտաւորապէս ինչ որ կարող ենք մեզ թոյլ տալ սոսիօլոգիական փորձերի մէջ:

Է.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՊՕԼԻՆԵՂԻԱՅԻՆՈՒՄ.

Համարեա ամբողջ Պօլինեղիայում կանայք և չամուսնացած աղջիկներն ազատ էին նուիրուելու ամէն սիրտն ուզածին և հէնց մանկութիւնից սկսած համարեա երբէք չետ չէին կենում դրանից: Մարքիզեան կղզիներում և մասամբ ամէն տեղ աղջկները տասերկու տարեկան հասակից սկսած անձնատուր էին լինում անառակութեան: Եւ այսպիսի կեանքի շնորհով ծննդաբերութիւնը բաւական թոյլ էր և լղի աղջիկն իսկոյն գտնում էր քսան ամուսնացող: Սակայն մի քանի կղզիներում և յատկապէս Բոտոմայում աղջկների կուսութիւնը սաստիկ գնահատուում էր և ամուսինն իրաւունք ունէր այս պատճառով թողնել կնոջը: Եւ այն աղջիկները, որ կարողացել էին պահպանել իրենց կուսութիւնը, այն ցոյց էին տալիս, սնգուրելով իրենց ճակատը բուստի կրով և այտերը կարմիր ներկելով:

Բաւական տարօրինակ է, որ Պօլինեգիայում ուր կրօնական ծէսերը միջամտում էին կեանքի ամէն մի գործողութեան, ամուսնութիւնը կամ աւելի լաւ ասած, սերական յարաբերութիւնն ոչ մի ծիսակատարութեան տեղիք չէր տալիս, սա զուտ անհատական մի գործ էր, որ կատարուում էր երկու ընտանիքի և առաւելապէս մի մարդու ու աղջկայ ծնողների մէջ, որոնց նա նուիրում էր խոգեր, կտորեղէններ և այլն: Միութիւնը, որ իսկոյն կատարուում էր ընտանիքներից միին խողում, սովորաբար տօնուում էր մի խնձույքով, որի ծախսը լինում էր մի խոգ: Ամուսնանալուց յետ, կինն որքան էլ մինչև այն ժամանակ փոփոխամիտ եղած լինէր, չէր կարող այլ ևս անհատարիմ գտնուիլ իւր ամուսնուն՝ առանց սրա պատուէրին կամ թոյլտուութեան, որ, սակայն շատ հեշտ էր գնել: Այս ազատ ամուսնութիւնն ըստ կամս քակտելի էր. բաւական էր, որ մինը կամ միւսը կամենար, մանաւանդ երբ երեխաներ չէին լինում. իսկ եթէ լինում էին, բաժանուելիս՝ սրանք երկուստեք համաձայնութեամբ մնում էին կամ հօրը և կամ մօրը: Ամուսինն առանց իւր թոյլտուութեան շնացող կնոջ պատժում և երբեմն սպանում էր, որովհետև նա իւր սեպհականութիւնն էր: Նոր-Ջելանդիայում հայրը կամ եղբայրը տալով իւր աղջիկը կամ քույրը փեսային, ասում էր. «Եթէ անբաւական մնաս դրանից, ծախիր, սպանիր, կեր դրան: Դու դրա կատարեալ տէրն ես»: Հասարակական կարծիքն ամենայն խստութեամբ դատաւարտում էր ոչ թէ շնութիւնը, այլ իրենից ստորի հետ ամուսնութիւնը: Իրենից բարձր դասակարգի մի կնոջ հետ յարաբերութիւն ունենալ՝ կը նշանակէր գլխից ձեռք վերցնել: Արիստոկրատիային պատկանող կինը տատուած էր մի հասարակ մարդու համար և արգելուած նրա հետ ամուսնանալու:

Աղջիկը մարդու գնալուց յետոյ էլ հօրից կախումն ունէր և երբեմն սա, ստացած նուէրներից դժգոհ, նրան յետ էր առնում աւելի գնով ծախելու:

Բազմակնութիւնն ամէն տեղ թոյլատրուած էր. մանա-

ւանդ հարուստներին, իսկ հարճեր կային ու կային: Մասնաւորապէս Սամուայում ցեղապետները հիմնում էին բազմաթիւ հարեմներ, որ վերափոխում էին իրենց հաճույքի համեմատ: Յաճախ սիրուհիներ, որոնցից տէրերը ձանձրացած էին լինում, ստիպւում էին ծառայելու մի տեսակ հիւրանոցներում, ուր օտարականը ձրի ապաստանելով, գտնում էր ուտեստ, օթեան և սէր: Վերջապէս լեվիթան օրինաւոր էր այս կղզիներում էլ, ինչպէս ուրիշ այնքան կողմերում:

Մարքիզեան կղզիներում կային բազմաթիւ կանայք, որովհետև պօլինեգիայիները նախապաշարուած չէին սերական յարաբերութեանց մասին: Ելլիսը պատմում է նոյն իսկ ցեղապետների հետ ամուսնացած բազմաթիւ կանանց մասին: Հաւայի կղզիներում եղել են նոյնպէս սահմանադրական ամուսիններ, որ թագաւորում էին առանց կառավարելու և որ միայն օրինաւորում էին իրենց կանանց զաւակները:

Եղբօր ու քրոջ միմեանց հետ ամուսնութիւնը, որ բաւական քիչ է պատահում կղզեաց խմբերից (archipels) շատերում, և այն էլ ազնուականների մէջ, ստոր դասակարգի հետ խնամանալուց խոյս տալու նպատակով, շատ սովորական էր Հաւայի կղզիներում: Նոյնպէս շատ անգամ այս կղզիներում եղբայրներն ու նրանց կանայքն անխտիր աւրում էին միմեանց հետ:

Պօլինեգիայիների ամուսնական սովորութիւնների մէջ տիրող մեծ ազատութիւնը տիրում էր և Նոր-Ջելանդիայում՝ համընտանի ամուսնութեան հետ միասին, որին նման է Սանդվիչեանցիների ազգապիղծ ամուսնութիւնը: Նոր Ջելանդիայում սաստիկ արգելուած էր մի ուրիշ ժողովրդի պատկանող կնոջ հետ ամուսնանալ կամ նրան գնել և պէտք էր քաղաքական մի գործը պատճառ լինէր, որ այդ արգելքը վերցուէր: Սակայն Նոր-Ջելանդիայի համընտանի ամուսնութիւնը միացած էր առեւանգման և շինծու կռուի, մէկ խօսքով առեւանգմամբ ամուսնութեան բոլոր ծէսերի հետ, մի հրահանգից փաստ, որ ցոյց է տալիս ամուսնութեան զարգացման այսպէս վաղ և շտապով արած տեսութիւնների ոչնչութիւնը:

Ուրեմն, առևանգմամբ ամուսնութեան ծէսն օտարացեղ ամուսնութեան մի նշան կամ մնացորդ չէ, ինչպէս այդ պընդում է Պ. Լեննտն: Նաև համընտանի ամուսնութիւնը մասնաւորապէս խաղաղասէր ցեղերին յատուկ չէ, ինչպէս այդ կամենում է Սպենսերը, որովհետև ոչ մի ցեղ Զելանդացիներից աւելի պատերազմասէր չէր:

Բ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՆՁՐԱՅԻՆՈՒՄ.

Մենք կը լիշենք միայն Խաղաղ ովկիանոսի մոնղոլաբնակ կղզեաց խմբերի (archipels) ամուսնական սովորութիւնները: Բազմակնութիւնն այդտեղ ընդհանրացած է. կանայք սովորաբար գնում են ծնողներից: Շնութիւնը կշտամբում և պատժում է, որպէս սեպհականութեան դէմ մի ոճիր: Նաև Կարոլինեան կղզիներում դաւաճանուած ամուսինը թող է տալիս իրեն մի պատշաճ ընծայ ստանալով հաշտութիւն, և չի դժուարանում իւր կինը կամ կանայքը փոխ տալու օտարականներին: Շատ և մասնաւորապէս Պելեեան կղզիներում ամուսնութիւնը, պոլինեզիայի սպէս բոլորովին անհատական գործ է: Ֆիլիպպեան կղզիներում Ս.կիտասների մէջ դեռ պահպանում է առևանգմամբ ամուսնութիւնը: Սիրահարը պէտք է պտրէ և գտնի անտառում իրենից մի ժամ առաջ մեկնած և թաք կացած ապագայ նշանածն և արևը մայր չմտած բերէ տուն:

Ամուսնութեան ձևերն աւելի բազմազան և աւելի հետաքրքիր են Մալեզիայում: Սումատրայում միաժամանակ տիրում էին ամուսնութեան զանազան սովորութիւններ: Նախ կինը կարող էր գնել մի մարդ, որ դառնում էր իւր աներանց սեպհականութիւնը. այս ընտանիքը պատասխանատու էր իւր գնած ամուսնու արածներին և սա 'ի տրիտուր աշխատում էր նրա համար, անձնական ոչինչ չէր ունենում

և միշտ կարող էր արձակուել. երկրորդ՝ կինը և տղամարդը կարող էին հաւասար իրաւունքներով ամուսնանալ միմեանց հետ և երրորդ, մարդը կարող էր գնել իւր համար կին կամ կանայք: Այս ամուսնութիւնների կամ սրանցից մինի մէջ, որովհետև մանրամասնութիւնները մեզ յայտնի չեն, առևանգման ծէսը պահուած էր:

Իսկ ինչ վերաբերում է Մալեզիայի համընտանի կամ օտարացեղ ամուսնութեան սովորութիւններին, ընդհանրապէս այս միայն կարելի է ասել, որ այս ահագին, բնակախիտ կղզիներում սովորութիւնները շատ տարբեր էին և են դեռ ևս: Սակայն ձաւայի Կալանքները համընտանի ամուսնութիւն ունէին և նախքան մի աղջկայ հետ ամուսնանալը, պէտք է ստուգէին, թէ դա իսկապէս իրենց գերդաստանին է պատկանում: Իսկ Մալեզիայի արշիպելագում, ուր բազմաթիւ ցեղեր միմեանց խառնուած են և տարբեր քաղաքակրթութիւններ միմեանց վրայ դարսուել, միւս բոլոր բաների նման, ամուսնութեան մէջ էլ միակերպութիւն չկայ:

Թ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԲՆԻԿՆԵՐԻ ՄԷջ.

Հնդկաստանում արիական արշաւանքն, որ համեմատաբար նոր է, չօչնչացրեց նախկին, շատերի կարծիքով Նեգրոիդական (negroïde) կամ մոնղոլանման (mongoloïde) ցեղերը, որ առաջուց բռնել էին երկիրը: Նա միայն քչեց նրանց լեռները, որից և յառաջացաւ նրանց պահարկա կամ պարիա (լեռնցի) կոչումը: Եւ որովհետև բրահմական տեսակետով, այս բնիկներն իրենց ստորութեան պատճառով, անարժան էին յաղթողների քաղաքակրթութեան, ուստի սրանք կարողացան պահել իրենց հին սովորութիւնների մեծ մասը, որոնցից մանաւանդ ամուսնական ծէսերը շատ հետաքրքիր են:

Արդէն լիշել ենք Յէլլոնի վեդդահների միակնութիւնը, որ անկասկած պիտի վերագրել նրանց, մտաւոր կարողու-

Թեան չափազանց ստորութեան պատճառով զոյգ զոյգ ցը-
րուած լինելուն: Պարզ է, որ այս խեղճ մարդիկը համըն-
տանի ամուսնութիւն պիտի ունենան, սակայն փոքր ինչ
չափաւորուած է. այսպէս՝ ըստ Բայլէի, նրանք կարող են
ամուսնանալ իրենց կրտսեր, բայց ոչ երբէք աւագ քրոջ կամ
հօրաքրոջ հետ:

Յէյլոնից մինչև Տիբէտ փոքրիկ կղզիների բնակիչներից
շատերը, որ հին ցեղերի մնացորդներ են, գործադրում են
բազմակնութիւն, որ շատ պատճառներով նախնական խառ-
նակեցութեան նուազած և օրինաւորուած ձևը պիտի լինի:
Եւ այս խառնակեցութիւնը դեռ մինչև այսօր մնացել է մի-
քանի ժողովրդների և յատկապէս Սոնթալների մէջ, ուր ինչ-
պէս հին Պերուում, բոլոր պսակները միաժամանակ են կա-
տարւում, տարին մի անգամ, վեց օր խառնակեցութիւնից
յետոյ: Այս սովորութեան կարելի է նմանացնել Յէյլոնի «համ-
տեսի ամուսնութիւնը», որ տասնհինգ օրո՞ւայ միութիւնից
յետ կամ լուծւում և կամ օրինաւորւում է:

Շիտապոնգ համայնքների ժողովրդների ամուսնութիւնն
ուղղակի անասնական մի պարզ գուգաւորութիւն է, և միև-
նոյն ժամանակ մի լարմար միջոց իւր ճաշը պատրաստել տա-
լու, որովհետև դրան հետևում է կնոջ ծառայութիւնը:

Հնդկաստանի Ռէդդիները 16—20 տարեկան աղջիկն ա-
մուսնացնում են 5—6 տարեկան երեխայի հետ: Յետոյ այս
հարսը դառնում է կեղծ-փեսի մի հօրեղբօր կամ հօրեղբօր
որդու և երբեմն էլ հօր կինը: Սակայն այդ փոքրիկ երե-
խան օրինաւոր հայր է համարւում իւր հարսնացու կնոջ
երեխաներին: Եւ երբ այս հաստատուած ամուսինը չափա-
հաս է դառնում, նրա օրինաւոր կինն արդէն պառւած է
լինում, ուստի և սա 'ի տրիտուր, սկսում է իւր հերթին
ծնեցնել երեխաներ մի ուրիշ ամուսնացած լամուկի հաշուին:

Մալաբարի Նաիրների, Նիլգերի բլուրների Տադասնե-
րի, հարաւային Հնդկաստանի Յերկալասների, Յէյլոնի Յեն-
գալացիների մէջ տիրում են բազմայրութեան զանազան ձևեր,
որ բաւական տարբերւում են միմեանցից և որոնցից միքա-
նիսն ուղղակի կանոնաւորուած խառնակեցութիւն են:

Մալաբարի բնիկների բարձր դաս՝ Նաիրների մէջ կինը
սովորաբար հինգ կամ վեց ամուսին է ունենում, բայց կա-
րող է մինչև տաս, տասներկուսը ձեռք բերել: Մինչև ան-
գամ նրան թոյլ է տրւում կենակցիլ սրտի ուզածների հետ,
միայն թէ դուրս չգալ տրիբունի և դասակարգի սահմանից:
Երբ ամուսինների թիւը սահմանափակուած է լինում, կինը
հերթով տասնական օր կենակցում է նրանցից իւրաքանչիւրի
հետ: Եւ այս տարօրինակ կենակցութիւնն ընդհանրապէս շատ
լաւ է անցնում: Մէկ էլ, թոյլ է տրւում ամէն մարդու ամուս-
նական բազմութիւ կապակցութիւնների մասնակցիլ: Սերա-
կան այսպիսի կապակցութիւնն ամուսնութեան շատ պարզ
ձևի վերածած մի տեսակն է: Տոգացիների մէջ ամուսնացող
աղջիկը հետզհետէ դառնում է ամուսնու բոլոր կրտսեր եղ-
բայրների կինը, երբ սրանք չափահաս են դառնում և փո-
խադարձաբար այս վերջիններս ամուսին են դառնում այդ
առաջին հարսի բոլոր կրտսեր քոյրերի, երբ սրանք արբուն
հասակի են հասնում: Այս, մեր սովորութեամբ, ազգապիղծ
միութիւնների առաջին որդին ընծայւում է աւագ եղբօրը,
երկրորդը միջնակին և այլն: Միևնոյն տեսակի մի ուրիշ սո-
վորութիւն տիրում է Յերկալաների մէջ, ուր մօրեղբայրը
կարող է իւր քրոջ երկու առջինեկ աղջիկներն իւր որդիներ-
ին կնութեան ուզել:

Յէյլոնի Սինգալների մանաւանդ բարձր դասի մէջ բազ-
մայրութիւնն ընդհանրացած է և միևնոյն կնոջ ամուսին-
ները գրեթէ միշտ եղբայրներ են լինում (ժ. Էմերսոն Դաւի):
Այստեղ ոչ թէ անհատը, այլ գերդաստանն է ամուսնանում,
և երեխաներն անբաժան նրան են պատկանում:

Հնդկաստանի Տոտտիարների մէջ կանայք հասարակօրէն
պատկանում են եղբայրներին, հօրեղբայրներին և եղբօրոր-
դիներին:

Հնդկաստանի այս հին ցեղերի մէջ տիրած բազմայրու-
թեան հետ գոյութիւն ունի օտարացեղ կամ համընտանի ա-
մուսնութիւն: Այսպէս Տոգասները բաժանուած են հինգ
դասակարգի, որոնց մէջ ամուսնութիւնն արգելուած է: Ու-

րիշ շատ ժողովրդները մէջ, չի կարելի ամուսնանալ իւր տոհմին (clan) պատկանող աղջկայ հետ: Իսկ Զոնտերի և միջին Հնդկաստանի միջանի ժողովուրդների մէջ ամուսնական ծիսակատարութիւնը մի կեղծ առևանգումն է ներկայացնում: Կարող ենք գտնել բազմաթիւ Հնդկաստանի հիւսիսում ևս, Հիմալայի և Տիբէթի մոնղոլական, ինչպէս նաև մասամբ Կովկասեան ցեղերի մէջ: Նոյն իսկ Մանուի բրահմական օրէնսգրքի այն կանոնը, որ իրաւունք է տալիս եղբորն իւր ամուլ հարսին բեղմնաւորելու, կարելի է նախկին բազմաթիւ մնացորդ համարել: Բայց թէ այս բազմաթիւները միշտ և ամէն տեղ յաջորդել է խառնակեցութեան, մենք կը քննենք երբ վերջացնենք ամուսնութեան մասին ազգագրական այս տեսութիւնը:

Ժ.

ԱՄՈՒՍՆԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀՆԴԱՆՉԻՆՏԻՆԵՐԻ, ԲԻՐՄԱՆԵՏԻՆԵՐԻ ԵՒ ՏԻԲԵԹՏԻՆԵՐԻ ՄԷՋ.

Մոնղոլանման (Mongoloïde) Կոչինչինացիները, Կամբոջինացիները և Տիբէթցիները շատ ազատ վարք ունին, և կարելի է ասել, որ նրանց մէջ ամուսնութիւնը հազիւ թէ գոյութիւն ունի:

Բիրմանիայում ամուսնական ծիսակատարութիւնը կայանում է միայն մի փոխադարձ խոստման մէջ, որ տալիս են ձէթի մէջ թաթախած թէլի մի տերևից ճաշակելով: Մէկ էլ, բաժանում են ամենաչնչին պատճառով ու համարեա առանց որևէ ձևակատարութեան: Բացի սրանից, ամուսինն իրաւունք ունի սրտի ուղածի չափ հարճեր գնելու:

Մարկո-Պոլոյի ժամանակ, Կոչինչինում ոչ մի կին իրաւունք չունէր ամուսնանալու, մինչև որ թագաւորը նրան չտեսնէր և նրա վրայ չգործադրէր, եթէ, ի հարկէ, դուր գար, իւր «առաջին գիշերի» իրաւունքը: Միայն այս դէպքում, նա պարտաւոր էր նրան օժտելու: Այդ ժամանակ թագաւորող միապետը ունէր 386 որդի:

Տասերեքերորդ դարում, Կամբոջիի թագաւորը Պ. Ռըմիւզայի ասելով, ունէր հինգ օրինաւոր կին, որոնցից մինը տիկնանց տիկին էր և մի քանի հազար հարճ: Մասնաւոր մարդիկ այնպէս ընտելացած էին արքայական բռնակալութեան, որ պարտականութիւն էին համարում իրենց աղջիկները պալատում ծառայութեան տալու, ինչքան էլ որ սրանք քիչ գեղեցիկ լինէին: Ինչպէս հենց մեր օրերում ձապոնում դեռ սովորութիւն է, որ աղջիկները շատ անգամ չեն ամուսնանում, մինչև որ մի որոշ միջոց անառակ կեանք չը վարեն և սրանով նրանց պատիւը բոլորովին չի ընկնում:

Նաև Կամբոջիացի ամուսինը հաւատարմութեան համար իրեն նեղութիւն չի տալիս: Մեզ այս տեղեկութիւնները տուող չինացի ճանապարհորդների ասելով՝ այստեղի կանայք տասերկու գիշերից աւելի միայնակ քնել չեն կարող, իսկ ինչ վերաբերում է ամուսիններին, նրանք ազատ էին սրտերն ուղածի չափ հարճեր գնելու:

Այս անառակ երկրում աղջիկներն ամուսնանում էին 7—9 տարեկան հասակում և միայն աղքատներն սպասում էին մինչև տասնմէկ տարեկան հասակը Զիմ-Թան կամ օրինաւոր և կրօնական կուսապղծութեան եզակի սովորութեան պատճառով, որի մասին պէտք է, որ մի քանի խօսք ասենք: Ամէն տարի քաղաքային մի պաշտօնեայ նշանակում էր այս տարօրինակ ծիսակատարութեան օրն, իսկոյն ամուսնանալու աղջիկների ծնողները յայտարարում էին այդ և գնում խնդրում մի ֆու (բուդդա) կամ տասուսէ քահանայի բարեհաճութիւնը: Սուրբ մարգը սովորաբար յարգում էր սրանց խնդիրը, որի փոխարէն թանգագին ընծաներ էր ստանում: Աղքատ ծնողների խնդիրը, բնականաբար, ամենից վերջն էր կատարում և սրանց աղջիկները հարուստների աղջիկներից մի քանի տարի աւելի էին սպասում, մինչև որ մի քանի բարեպաշտ մարդիկ յանձն էին առնում վճարել ծիսակատարութեան ծախսը: Երբ որոշուած օրը հասնում էր, երեկոյին մեծ հանդիսով տանում էին քահանային տօնախմբութեան տունը և միւս օրը, առաւօտեան պատգարա-

կով, ամսհովանիով, դաւուլ-դուռնով վերադարձնում: Այժմ նորից ընծաներ էին տալիս քահանային, աղջիկները նրանից գնելու համար, որովհետեւ սրանք արդէն իրենց կուսապղծելու բարեհաճած քրմի սեպհականութիւնն էին համարում և չէին կարող պսակուիլ, մինչև որ չգնուէին:

Տիբետիան Հիմալայում և բուն Տիբետում աղջիկները կարող են ամուսնութիւնից առաջ առանց իրենց պատիւը նսեմացնելու, կուսութիւնը կորցնել: Բազմակնութիւնը բոլորովին արգելուած չէ, բայց աւելի բազմալուութիւնն է տիրում: Զարմանալի է, որ բուդդայականութեան կեդրոն, այս կրօնամուկ երկրի մէջ, ուր կրօնը կեանքի ամէն գործողութիւններին խառնուած է, ամուսնութիւնը լոկ քաղաքական մի գործ է մնացել, որին քահանաները բոլորովին չեն խառնում: Սա լոկ մի քանի վկաների առաջ տուած մի փոխադարձ խոստումն է, որը և կազմում է ամբողջ ծիսակատարութիւնը: Ապահարզանն էլ կամաւոր է և կախուած է ամուսինների համաձայնութիւնից:

Համաների, բարձր դասի պաշտօնեաների և մինչ իսկ շատ տիբեացիների աչքում ամուսնութիւնն ատելի, ամօթալի մի բան է: Համարեա՞ այս էր, ինչպէս յայտի է և Ս. Պօղոսի կարծիքը այս մասին: Տիբետում գրեթէ միայն հասարակ ժողովուրդն է արժանի համարում նպաստել ցեղի բազմանալուն և ընկերակցութիւններ հիմնում բեռը թեթեացնելու: Սովորաբար ընկերակիցներն եղբայրներ են լինում, որոնցից մեծը բոլորի համար ընտրում է մի կին: Այս բազմալու ամուսնութիւնից եղած որդիները հայր են անուանում երբեմն ամուսիններից ամենամեծին և երբեմն բոլոր ամուսիններին: Երբեմն եղբայրական բազմալուութիւնը մրցում է բազմակնութեան հետ: Այսպէս՝ պառաւ կնոջ հետ ամուսնացող երիտասարդը տիրում է և սրա մատաղ քրոջը:

Ընկերակցող ամուսինները սովորաբար գնում բնակում են իրենց ընդհանուր կնոջ տունը, որովհետեւ այստեղ կիներն է տիրում և նրանից է անցնում ստացուածքը որդիներին, որ նոյնպէս նրա սեպհականութիւնն են: Զնայելով որ Տիբետա-

ցի կիներ բազմալու է, այնուամենայնիւ, նրանց տեսակէտով, բաւական բարոյական է. նա սաստիկ աշխատասէր է, մանում, մշակում, առեւտուր է անում և աշխատում է կատարեալ տիտղոսին արժանանալ՝ դուր գալով իւր բոլոր ամուսիններին: Բոլոր ճանապարհորդների ասելով՝ այս համայնական կեանքը շատ խաղաղ է անցնում և նախանձը երբեք չի խռովում նրանց հանգստութիւնը: Այս բազմալուները մինչև անգամ չէին հասկանում Վ. Ժաքմոնին, երբ սա նրանց հարցնում էր թէ կնոջ նրանցից մինին տուած առաւելութիւնը խռովութեան տեղիք չէր տալիս: Աւելացնենք, որ շնութիւնը, որ ըստ ոմանց շատ հազիւ, իսկ ըստ այլոց շատ յաճախ էր պատահում, շատ թեթեւութեամբ եր պատժւում:

ԺԱ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄՈՆՂՈՒՆԵՐԻ ԵՒ ՀԻՒՍԻՍԵՅԻՆ ԱՍԻՍԻ ՄՈՆ-ՂՈՒՆՄԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ՄԷՋ.

Տիբեացիներն ու Հիմալայի Բոտերն արդէն քաղաքակրթութեամբ մարդիկ են և նրանց բազմալուութիւնը, որքան էլ հակառակ լինի մեր օրինաւոր ամուսնութեան վրայ ունեցած գաղափարին, այնուամենայնիւ սերական յարաբերութիւնների կանոնաւորութեամբ և զարգացած մի ձև է: Աւելի բարբարոսական սովորութիւններ կան Հիւսիսային Ասիայի աւելի վայրերի Մոնղոլանմանների մէջ: Այսպէս՝ Կամչադալցիների մէջ փեսայացուն պարտաւոր է նախ և առաջ յանձն առնել յաճախ բաւական երկար ժամանակ ծառայելու ապագայ աներանց: Յետոյ, երբ նրանց հաճելի է դառնում, պէտք է ամօթխածութեան սահմանը շատ թէ քիչ անցնող մի յարձակում գործէ իւր ապագայ կնոջ վրայ: Եւ սա հասարակական մի տեսակ ծիսակատարութիւն է: Միւս կանայք պաշտպանում են քոթանակներով (camisole), վարտիկներով և կապերով ամրապնդուած հարսնացուին: Փեսայացուն յարձակւում է նրա վրայ, երբ լսում է նրա հօրից. «Մօտեցի՛ր, թէ

կարող ես». բայց աղջկան սաստիկ պաշտպանում են և շատ յարձակումներ անհրաժեշտ են: Մարդու յաղթութիւնը հըռ-
չակում է միայն այն ժամանակ, երբ սա յազեցնում է իւր
կերքը, որ և կինն ընդունում է՝ արձակելով մի ցաւալի
ձայն՝ «նի նի»: Այս փորձը սաստիկ գործադրում է, սակայն
ծնողները կարող են և՛ բոլորովին թույլ չտալ և այդ դէպ-
քում փեսայացուն կորցնում է իւր կատարած ծառայութիւնը:

Կամ չաղաչների և Տոնգուզների ամուսնութիւնն իսկա-
պէս առեւանգմամբ ամուսնութեան մի եղակի ձևն է: Սը-
րանք կամ միակին և կամ բազմակին են: Ամուսնութիւնը
հեշտ լուծելի է, և կարող է կատարուիլ աղագագութեան
բոլոր աստիճաններում, բացի հօր և աղջկայ, որդու և մօր
մէջ:

Ասիայի համարեա բոլոր մոնղոլական ժողովրդների մէջ
կարելի է գտնել քիչ թէ շատ մեղմացած կերպով այս, մի-
անգամայն այնքան անասնական և այնքան զիւրաբեկ սե-
րական միութիւնը:

Եւ յիշաւի, այս ցեղերը, որ բոլորն էլ վարել և դեռ
վարում են թափառական կեանք և որ երբեմն այնպէս պա-
տերազմասէր էին, անչափ միտուած են դէպի առեւանգմամբ
ամուսնութիւնը: Տոնգուզներն ու Թուրքմէները դեռ այ-
ժմս էլ այն գործադրում են: Առաջիններն իրենց հարեան-
ների կիներն են փախցնում, երկրորդներն իրենց ժողովրդ-
ների աղջիկներն յափշտակում, դեռ չխօսենք պատերազմի
գերուհիների մասին: Բոլոր, բացի պատերազմական առեւանգ-
ման, դէպքերում, մի տեսակ հատուցումն է տեղի ունենում,
որ գլխաւորապէս լինում է ուղտերով, ձիերով և այլն: Սա-
կայն հին սովորութիւնները վերջանում են և ամուսնու-
թեան ձևը գնմամբ ամուսնութիւնն է, առանց հարցնելու
ամուսինների համաձայնութիւնը, մանաւանդ երբ սրանք
դեռ փոքր են, որովհետեւ նրանք պատկանում են ծնողնե-
րին, որ նրանց ամուսնացնում է շատ վաղ և երկար սակա-
րութիւնից յետ, որով որոշում են թէ որքան ձի, ոչխար,
չորեղէն, իւղ, ալիւր, օղի պիտի վճարէ փեսացուն: Մարկո

Պօլոյի ժամանակ Մոնղոլները մինչև անգամ ձեռնառու-
թեամբ պսակում էին իրենց փոքրահասակ մեռած որդիներ-
րին: Եւ ապա վառում էին պայմանը, որպէսզի ուղարկեն
այն միւս աշխարհը, ննջեցեալ ամուսիններին և հէնց այդ
օրից այդ գերգաստանները միմեանց խնամի էին համարում:

Ամուսնութեան համաձայնութիւնը կայացնելուց յետ՝
կատարում են կեղծ առեւանգմամբ ամուսնութիւն: Թիւրք-
մէներն մէջ աղջիկը հարսի հագուստով մի կատաղի ձի նըս-
տած փախչում է, տանելով իւր թամբի գունտի վրայ նոր
սպանուած մի ուլ կամ դառն. նշանածն և մաղրուորները,
նոյնպէս ձիաւոր, ընկնում են նրա ետեից: Բուն Մոնղոլ-
ների մէջ պէտք է միայն ուժով բանալ հարսի տան դուռը
և հարսին, հակառակ սրա ծնողների, բարեկամների և մա-
նաւանդ կանանց կեղծ ընդդիմութեան, վերցնել և դնել մի
ձիու վրայ:

Մոնղոլները միայն մի օրինաւոր կին ունին և սա է կա-
ռավարում տունը և միայն սրա որդիներն են ժառանգում.
բայց ամուսինը կարող է սրտի ուզածի չափ «փոքրիկ ամու-
սիններ» գնել, որոնք սակայն ենթարկւում են առաջինին:
Բայց այս ալլակերպուած բազմակնութիւնը միայն հարուստ-
ներին է մատչելի, որովհետեւ Մոնղոլիայում կանայք կարծես
աւելի սակաւաթիւ են քան տղամարդիկ և հէնց դա է շա-
մաների կուսակրօնութեան գլխաւոր պատճառը:

Սակայն ասում են, թէ Մոնղոլ կանայք լրացնում են
թուի պակասը՝ ամուսնութիւնից առաջ և նրա ընթացքում
սաստիկ ազատ կեանք վարելով: Բայց և այնպէս՝ շնութիւնն
օրինաւոր կերպով պատժւում է. մեղաւոր մարդը տուգանք
է վճարում անասուններ, որ իշխանին է հասնում, որովհե-
տեւ յանցանքը հասարակական է համարւում, իսկ կինը սաս-
տիկ պատժւում է ամուսնուց, որ կարող է մինչև անգամ
սպանել նրան: Սակայն այն խստութիւնը պէտք է որ շատ քիչ
անգամ գործադրուելիս լինի, որովհետեւ ըստ Պրփեվալսկու
կանայք մինչև անգամ նեղութիւն էլ չեն կրում իրենց ա-
պօրինի սէրը թագցնելու:

Մոնղոլիայում ամուսնական կապը շատ դիւրաբեկ է: Ապահարգանք գործադրելի է և ամուսնութեան պէս բոլորովին անձնական մի գործ, որին չի միջամտում ոչ մի քաղաքական կամ կրօնական իշխանութիւն: Կինն արձակելու համար ամուսինը բոլորովին պէտք չունի պատճառներ յառաջադրելու. նա միայն կորցնում է գլխագինը. սա լուր առևտրական մի պայման է, որ քակտում է: Իսկ եթէ կինն է ինքն իրեն վերադառնում ծնողաց մօտ, այն ժամանակ սրանք պարտաւոր են մինչև երեք անգամ յետ ուղարկելու նրան ամուսնու մօտ, իսկ չորրորդ անգամի՝ ստիպուած են ընդունելու բաժանումը և պարտաւոր են վերադարձնելու փեսային նրա տուած կենդանիներից մի քանիսը:

Ինչպէս որ Մոնղոլների ամուսնութիւնը կամչազալնի-րինի մի նսեմ պատկերն է, այնպէս էլ չինացիների ամուսնութիւնը մոնղոլականի մի մեղմացած ձևն է:

ԺԲ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ՉԻՆԱՅԻՆՈՒՄ ԵՒ ՃԱՊՈՆՈՒՄ.

Մեր լիշաժ ցեղերից շատերի զարգացումը շատ քիչ կամ բոլորովին յայտնի չլինելով, չկարողացանք ցոյց տալ միևնոյն խմբի մէջ ամուսնական ծիսակատարութեան կրած փոփոխութիւնները, որ պիտի աշխատենք անելու Ասիայի և Եւրոպայի քաղաքակրթութեան ազգերի մէջ: Աւանդութեան ասելով Չինացիներն սկզբում խառնակեցիք են եղել և ամուսնութեան կարգաւորումը վերագրում է նրանց առաջին իշխող Փօ-Հինին: Թէ արդարև նախնի Չինացիք ունեցել են առևաճգամբ ամուսնութիւն կարելի է ենթադրել զրա մնացորդ, սրանց հետ միասին շատ ազգերի մէջ տարածուած այն սովորութիւնից, որ հարսն առաջին անգամ փեսի տուն մըտնելիս՝ շէմքի վրայ գրկում ներս են փախցնում: Նրանք նաև բազմակին են եղել, որովհետև նրանց մէջ էլ մոնղոլների պէս օրինաւոր միակնութիւնը գոյութիւն ունի օրինաւոր

կնոջն ենթարկուող «փոքրիկ կանայք» գնելու սովորութեան հետ: Այս կէս օրինաւոր, կէս անօրէն գերդաստանների մէջ տիկնանց տիկինը բոլոր որդիների մայր է համարւում և սրբանք նրան մայր են կոչում կենդանութեան ժամանակ միայն նրա, և ոչ թէ իրենց իսկական մօր, մահից յետ սուգ պահում: Չինաստանումն էլ ամէն տեղի պէս բազմակնութիւնը միայն մեծամեծների առանձնաշնորհումն է: Միջին դասակարգում հասարակական կարծիքը դատապարտում է «փոքրիկ կանայք» գնելը, բացի այն դէպքից երբ օրինաւոր կինը 10 12 տարի շարունակ ամուլ է, որովհետև չինացու համար ամուլութիւնը նախատինք է, սա մինչև անգամ բաժանուելու մի պատճառ է: Ամուսնական այս սովորութիւններն ցոյց են տալիս, որ Երկնքի պետութեան մէջ կինը շատ ստոր տեղ է բռնում: Իւր ստորագրութիւնը չափից դուրս է. աղջիկ ժամանակ ստորագրում է ծնողներին, կին ժամանակ՝ ամուսնուն, այլի ժամանակ որդիներին: Չինացի աղջիկը մինչև անգամ զաղափար չունի որ կարելի է նրան խորհուրդ հարցնել ամուսին ընտրելիս: Չինացիներն ոչ միայն փոքրահասակ նշանադրում են, այլ և երեխաները դեռ չծնած, հայրերը ուխտ են դնում միմեանց տալ, եթէ տարբեր սեռի լինին: Այստեղ էլ Մոնղոլիայի պէս աղջկան գնում են և գլխագնի մի մասը հէնց նշանադրութեան ժամանակ վճարում: Նշանաճներից մինի մահուան դէպքում, հասարակական կարծիքը պատուիրում է հարսնացուին, միայն հարսնացուին, կոյս դառնալու: Հէնց որ ամուսնանում են՝ կինն սկսում է փակուած կեանք վարել իրենց բնակարանի խորքում: Եւ եթէ շնանայ, ամուսինն իրաւունք ունի նրան ծախելու կամ դատաստանով ծախել տալու: Իսկ եթէ ամուսինը յանցանքին վրայ հասնի, իրաւունք ունի երկուսին էլ սպանելու: Այս գաղանաբարոյ իրաւունքը համարեա ամբողջ աշխարհի վրայ գոյութիւն ունի և այս բանում եւրոպացիներն, որ այնքան խստութեամբ արհամարհում են Չինացիներին, նրանցից պակաս չեն: Չինացի կինն, ընդհակառակը, պարտաւոր է պաշտելու իւր տիրոջը և նրա մահուան ժամանակ անձնասպանու-

Թիւնը մի շատ գովելի գործ է համարուում, որ արձանագրուում է պատուի թերթիկների վրայ և որ երբեմն մեծ շքով կատարուում է հազարաւոր հանդիսականների առջև:

Զինաստանում թույլ է տրուում փոխադարձ համաձայնութեամբ բաժանուել, բայց բացի դրանից ամուսինն իրաւունք ունի թողնելու կնոջը ամուլութեան, անբարոյականութեան, դէպի կերսանքն ունեցած արհամարհանքի, ամուսնու հետ լաւ չվարուելու, դէպի չարախօսութիւնն ու գողութիւնն ունեցած հակման, ինչպէս նաև նախանձոտ լինելու կամ գիւտական մի հիւանդութիւն ունենալու պատճառով: Մենք թուած կը լինինք չինական ամուսնութեան գլխաւոր կէտերը՝ ասելով և այն, որ նա օտարացեղ է: Ամբողջ Զինաստանում հազիւ թէ հարիւր գերդաստանի անուն լինի և միւսնոյն անունն կրող մարդկանց մէջ ամուսնութիւնն արգելուած է: Այս սովորութեան մէջ կարելի է նախնի առեւանգմամբ ամուսնութեան մի աւանդական մնացորդ նշմարել, որովհետև, մեզ թւում է, թէ այս անգամ Կամչադալից մինչև Զինաստան, անցնելով Մոնղոլիայով, պիտի ունենանք ամուսնական մի ձևի զարգացումը, իւր սկզբնական կոպիտ ձևից մինչև իւր օրինաւոր և ամէն կերպ կարգաւորուած կազմակերպութիւնը: Եւ յիշաւի, տեսնում ենք, որ այս ընդարձակ երկրում առեւանգմամբ ամուսնութիւնն աստիճանաբար հակուում է դէպի միակնութիւնը, որ կեղծ՝ Մոնղոլիայում և Զինաստանում, իրական է դառնում Լու-Չու կղզիներում, ուր զարչելով են խօսում չինական բազմակնութեան մասին, միանգամայն պահելով իրենց կանանց խիստ հպատակութեան մէջ:

Հին-ձապոնը, որ Զինաստանից է ստացել իւր ամբողջ քաղաքակրթութիւնը, մինչև իւր աւատական շրջանը պահպանել է չինական ամուսնութիւնը, որ կատարուում էր միայն ծնողների կամքով և լուծուում միւսնոյն պատճառներով: Սակայն փոքր առ փոքր կանանց հպատակութիւնը թեթեւացել է և այսօր ձապոնացի աղջիկը ձայն ունի, երբ հարցն ամուսնու ընտրութեան է վերաբերում: Կնոջ անհաւատարմու-

թիւնն իրաւունք է տալիս ձապոնացի ամուսնուն՝ սպանելու նրան իւր մեղսակցի հետ միասին, բայց ոչ մինին առանց միւսին: Հասկանալի է, որ ձապոնում, ինչպէս և ամէն տեղ, ամուսնու և կնոջ համար երկու կշիռ և երկու չափ կայ: Այսպէս՝ բաժանուելիս ձապոնացի կինը վերադառնում է իւր գերդաստանն առանց իւր երեխաների:

Միւս կողմից, միակնութիւնը ձապոնումն էլ Զինաստանից աւելի լաւ արմատ չէ բռնել շնորհիւ բարբերի այն ազատութեան, որ պարգեւած է հասարակ դասակարգի աղջիկներին ամուսնութիւնից առաջ: Յայտնի է, որ ձապոնում աղքատ ծնողները մի քանի տարի վարձով են տալիս իրենց աղջիկները մեծ քաղաքների հասարակաց տներում. ձապոնացի այս անառակ աղջիկներից մի քանիսն, որոնց սովորեցնում են հաճոյանալու արուեստ և այլն, մեծ պատիւ են ստանում և երևում են կրօնական թափօրներում ու մահից լետուլ արձաններ են ունենում տաճարներում: Ընդհանուր առմամբ կարելի է սրանց համեմատել Յունաց հէտաիրներին հետ: Որովհետև ձապոնում հասարակական կարծիքը չի դատապարտում խառնակեցութիւնը, ուստի և խառնակեցիկ կանայք կարող են ամուսնանալ՝ երբ կապալի ժամանակամիջոցը լրանում է: Վերջապէս ձապոնում ամուսինն իրաւունք ունի անսահման թուով հարձեր ընդունելու իւր տանը — ահա բազմակնութեան մի զուքս, որ մօտաւորապէս միմիայն բարձր դասակարգին է վերապահուած, որովհետև շատ ծախսեր է պահանջում:

Համառօտելով ասածներս, կը տեսնենք որ մոնղոլական մեծ ցեղն, իւր ամբողջութեամբ առած, երևան է հանում զանազան տեղերում և զանազան ժամանակների մէջ ամուսնութեան մի կատարեալ զարգացումն (l'évolution) սկսելով զազանաբարոյ առեւանգմամբ, որ դեռ մինչև այսօր գործադրում են Կամչադալները, Տոնգուզներն ու Սամօյիգները, մինչև Զինացիների ու ձապոնացիների սաստիկ չափաւորուած միակնութիւնը, անցնելով թափառականների բազմակնութիւնից: Միւսնոյն ժամանակ մոնղոլացի կնոջ վրձակն աստի-

ճանաբար լաւանում է: Սկզբում փախցնում էին նրան, որպէս մի որս, յետոյ միայն գնում: Սկզբում բացարձակապէս ենթարկուելով ծնողների իշխանութեան և համարուելով գերդաստանի սեպհականութիւն, նա փոքր առ փոքր ձեռք է բերում աւելի ու աւելի ազատութիւն և հետզհետ իբրեւ անձնաւորութիւն նկատուում:

Վերջապէս ճապոնացիների հասարակական տօների կազմակերպութիւնը թույլ է տալիս մեզ ենթադրելու, թէ շատ հին ժամանակ, ամուսնական կարգից առաջ, հետերիզմի մի շրջան է տեղի ունեցել: Տարակոյս չկայ, որ այս զարգացումը (էվոլյուսիօն) սոցիալական տեսակետից շատ նշանաւոր է, որովհետեւ մոնղոլական ցեղն ինքը միայն ամբողջ մարդկային ցեղի առնուազն երրորդ մասն է կազմում: Բայց և այնպէս՝ մենք կը զգուշանանք զրանից ամբողջ մարդկութեան համար օրէնքներ գծելու, որովհետեւ մարդկութիւնը սաստիկ տարբեր գոյներ է կրում և անցեալ դարերի ընթացքում բնիկ ժողովուրդները շատ կերպ փոփոխուել են, գոյութեան կռուին յարմարուելու: Նաև փորձելով ձևակերպել ընկերաբանական (sociologique) ճիշտ, մէկին օրէնքներ, ինչպէս ֆիզիքայի և տարրաբանութեան օրէնքներն են, գուցէ ոչ այլ ինչ անենք, բայց եթէ ընկնինք գեղեցիկ անուրջների մէջ:

ԺԳ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍԻՏԻ ՍՊԻՏԱԿ ՑԵՂՆԵՐԻ ՄԷՋ.

Պիկտէ և ուրիշ շատ նշանաւոր հնդկագէտներ աշխատել են նախնի Արիանների ամուսնութեան մասին ճիշտ տեղեկութիւններ հանել Վեդայից, բայց մենք չենք հետևիլ զրանց, որովհետեւ զրանք շատ քիչ են արժանի զրական համարուելու:

Փոքր ինչ աւելի ճիշտ տեղեկութիւններ մեզ տալիս է Մահաբարատա քերթուածը, որ խօսում է խառնակեցութեան մասին՝ որպէս մի շատ հին և բոլորովին անսխալարակելի սո-

վորութիւն: Միւս կողմից, այս սկզբնական դրութեան մի մեղմացած մնացորդ կարծես երկար ժամանակ գոյութիւն է ունեցել Հնդկաստանում, որովհետեւ Գոյալում, Պոնտիշերիում և Գանգէսի միջանի հովիտներում աղջկները պարտաւոր էին նախ և առաջ ժագթերնոտ տաճարում մինին նուիրուելու, և այսպիսի սովորութիւնների հետքեր մինչև հիմայ էլ մնացել են: Մալաբարում թագաւորի ամուսնութեան ժամանակ, թագուհին առաջին երեք գիշերը պատկանում էր մեծ քրմին, որ մինչև անգամ լիսուն ոսկեզրամ էր ստանում իւր մատուցած ծառայութեան համար. այս տարօրինակ սովորութիւնն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կամբոջիան Չին-Թանը, որի մասին արդէն խօսեցինք: Նաև ամուսիններից կըշտացած բոլոր կանայք, այլիութիւնից ձանձրացած բոլոր այլիները իրաւունք էին ստանում սրտերի ուզածներին նուիրուելու՝ Տիւլաւայի մի տաճարին մի զոհ մատուցանելով: Դեռ այսօր էլ պոռնիկների խմբերը կապուած են հնդկացի անագան մեծ տաճարներին, որոնց օգտին նրանք գործ են դնում իրենց արհեստը, բոլորովին չգտապարտուելով հասարակաց կարծիքից: Նոյն խառն մինչև վերջին ժամանակներս Հնդկաստանում միայն կանայքն էին դաստիարակութիւն ստանում: Բուդդայի ժամանակ պոռնիկների մեծ տիրուհին Վիսալի քաղաքում սաստիկ յարգուած էր, և Սակիամունին, այս աստուածային մարդեղութիւնն, ամօթ չը համարեց նրա մօտ կենալու: Եթէ այս բոլոր փաստերը բաւական չեն խառնակեցութեան մի հին շրջանի գոյութիւնն ապացուցանելու, գոնէ ցոյց են տալիս վարքերի չափից դուրս ազատութիւնը:

Արդէն Մանուի օրէնսգիրքը մի, ըստ երևութին միակին, ամուսնութիւն է պատուիրում: Այս ամուսնութիւնն անլուծանելի է և ամուսինները պարտաւոր են փոխադարձաբար միմեանց հաւատարիմ լինել: Այլիութեան ժամանակ տղամարդը կարող է նորից ամուսնանալ, բայց այս բանը կնոջ համար սաստիկ պարսաւելի է: Բոլոր դասակարգերի տղամարդիկ կարող են իրենցից ստոր դասակարգերից կին առնել, բայց նրանց խստիւ արգելուած է իրենցից բարձր դասակարգի պատկանող կնոջ հետ ամուսնանալ:

Շնուկեան դէմ օրէնսգիրքը սարսափելի պատիժներ է սահմանել: Թագաւորը պէտք է մի հասարակական բազմամբոխ տեղում շներին լափել տայ անհաւատորիմ բրահմուհուն, իսկ նրա մեղսակիցը, եթէ միայն բրահմա չէ, պէտք է պարկի կրակով կարմրացրած երկաթէ մահճակալի վրայ: Իսկ բրահմայի մոլութիւնը շատ թեթեւութեամբ է պատժւում. Աստուած պաշտպանում է իրենները:

Հնգկաց ամուսնութիւնն օտարացեղ է: Զի կարելի միւսնոյն անունը կրող և ոչ էլ մինչև վեցերորդ աստիճանի ազգական կնոջ հետ ամուսնանալ:

Ինչպէս յաճախ պատահում է, այս օտարացեղ ամուսնութիւնը գոյութիւն ունի կնոջ վերին աստիճանի հպատակութեան հետ: Ամուսինը պարտաւոր է հոգս տանիլ իւր կնոջ վրայ ինչպէս մի երեխայի. նա պարտաւոր է նրան պահել տալ օրէնքները: Երբեմնայէս կարող է թոյլ տալ նրան անմեղ հաճութներ, սակայն սրա փոխարէն կինը պարտաւոր է նրան բացարձակ հնազանդութիւն: Ամուսնական վիճակից դուրս կինն ապրում է իւր արական ազգականների իշխանութեան տակ: Կարելի է թողնել կինը, եթէ կուտաբար կամ հարբեցող է, եթէ ութ տարի շարունակ ամուլ է մնացել և կամ չէ տուել ամուսնուն տրու գաւակներ, գեռաւելի, ամուսինն իրաւունք ունի մէկ և նոյն իսկ երկու անգամ խնդրել մի եղբօր և կամ մի ազգականի բեղմնաւորելու իւր ամուլ կինը: Այրիների հետ ևս կարելի է միւսնոյն կերպ վարուիլ, որովհետև պէտք է «նախնիքների պարտքը վճարել»:

Օրէնսգիրքն ոչինչ չի յիշում կանանց իրենց ամուսինների խարոյկի վրայ կամաւ այրուելու (suttee) մասին, որ համեմատաբար վերջին ժամանակի բան է, բայց նա նկատում է կնոջն որպէս մի փտանգաւոր, չարագործ էակ: «Կանացի սեռը, ասում է նա, բնութեամբ տրամադիր է ջանալ մարդկանց գլխէ հանելու: Պէտք չէ քրոջ, մօր կամ դստեր հետ մնալ առանձնացած տեղերում»:

Դեռ մինչև այսօր Հնդկաստանում ամուսնական միու-

թեան մէջ ազատ ընտրութիւնը բոլորովին մաս չունի. աղջիկ ու տղի գերդաստաններն են ամուսնացնում սրանց իրենց քմքի համեմատ: Վերջապէս բազմակնութիւնը ներւում է բարձր դասակարգի մարդկանց:

Այրի կինը կարելոյն չափ շուտ է ամուսնանում, որովհետև Հնդկաստանում չամուսնացած մարդը հասարակութիւնից համարեա մերժւում է: Որովհետև ամուսնութիւնն առանց աղջկայ կամքը հարցնելու է կատարւում ծնողների ձեռքով, որոնք գլխաւորապէս կարողութեանն են նայում, ուստի յաճախ պատահում է, որ վաթսուներեք բրահմաներ ամուսնանում, կամ աւելի ճիշտ՝ գնում են իբրև կին հնգից եօթ տարեկան աղջիկներ: Մէկ խօսքով՝ հնդկացի կինը մի համեստ ստրուկ է, որ մինչև անգամ իրաւունք չունի իւր ամուսնու հետ հաց ուտելու:

Հիւսիսային Հնդկաստանում ամուսնութիւնն աւելի գաղանաբարոյ, աւելի սկզբնական ձևեր ունի: Այժօրա վիճակի Քաջիասները, խորին բրահմականներ, դեռ գործադրում են վայրենի, օտարացեղ ամուսնութիւնը, աղջիկ փախցնելը: Այսպէս՝ փախցրած կինը մի տեսակ սեպհականութիւն է համարւում, որի հետ վարւում են ինչպէս ուզում են և ծանրաբեռնում անթիւ ծառայութիւններով:

Հիմալայեան միքանի վիճակներում Զեմնայի աղբիւրների մօտ, Նեպոլում և ուրիշ տեղեր Հնդկական Արիացիները Տիբէտի պէս բազմալը են: Նրանց համար կինն իսկապէս մի ապրանք է, որ առնում և ծախում են: Փրագէրի ժամանակ կինը գիւղացիների մօտ արժէր 10—12 ռուպի ¹⁾, մի գումար, որ քաղցր էր ստանալ և դառն՝ վճարել: Նաև ամենայն սիրով ծախում էին աղջիկները, և իւրաքանչիւր գերդաստան եղբայրները իրենց բոլորի համար մի կին էին առնում, որ առանց դժուարանալու վարձով էին տալիս օտարականներին: Այդտեղ, ինչպէս և բազմալրութիւնը տիրող բոլոր տեղերում, այդ բանը կանանց մէջ բոլորովին գալթակղութիւն չէ յարուցանում և այդ սովորութիւնը միշտ չէ

¹⁾ Մի ռուպին արժէ մօտաւորապէս 2 ֆր. 40 ս. կամ 90 կոպէկ:

վնասում ընդհանուրի բարոյականութեան: Այսպէս՝ Զէմնա՜հ աղբիւրների բազմալրների մէջ ստախոսութիւնը, մինչև անգամ անմեղ ստախոսութիւնը, դարձել է: Իսկ Նեպոլի բազմալրներն այդ կողմի ամենալաւ մշակողներն են: Ոչ մի վէճ չի ծագում այս բազմալր միութեանց պտուղների վերաբերմամբ: Անդրանիկը պատկանում է աւագ եղբօրը, երկրորդը՝ երկրորդին և այլն:

Աֆղանստանում կնոջ վիճակը դարձեալ շատ ստոր է: Աֆղանները, որ մահմետական և հետեաբար՝ բազմակին են, գնում են իրենց կիները և իրաւունք ունին երբ կամենան արձակեն և վարձով տան իրենց հիւրերին:

Նրանց համար լեվիրան մի պարտականութիւն է: Այրի կինը մնում է դարձեալ որպէս մի ստացուածք, ինչպէս որ էր ամուսնու կենդանութեան ժամանակ, և երկրորդ ամուսնութեան դէպքում նոր ամուսնի ծնողները վճարում են կնոջ գինն առաջին ամուսնու ծնողներին:

Ասիայի սպիտակ ցեղի միւս ազգերի, Պարսիկների և Սեմիտների մէջ սեբական միութիւնները շատ հեռու էին և են իգէալական միակնութիւնից: Վերջին դարում Պարսիկները գեռ կապում էին ժամանակաւոր ամուսնութեան պայմաններ: Մի որոշ ժամանակի համար ամուսնական պայման էին գրում և այս ժամանակամիջոցը լրանալիս երկուսն էլ ազատ էին: Եւ եթէ այս միջոցին կինը լղի լինէր, անցողական ամուսինը պարտաւոր էր նրա մի տարուայ ապրուստը հայթհայթել: Այս կարճատեւ միութիւնից եղած երեխան պատկանում էր հօրը կամ մօրը, նայելով թէ ինչ սեռի էր: Շարդէնի ժամանակ այդ երկրում ամուսնական միութիւնների մէջ մեծ ազատութիւն էր տիրում: Ամուսնութիւնը, որ բազմակնութիւն էր, ինչպէս մահմետական բոլոր երկրների մէջ, առանց ծնողների հաճութեան էր կապում և բոլոր երեխաներն օրինաւոր էին համարւում առանց նայելու, թէ նրանց մայրն ամուսին, հարճ թէ գերի էր:

Փոքր Ասիայի բնակիչների մէջ, ուր սեմիտական, իրանական և կովկասեան ցեղերը քիչ թէ շատ խառնուել են

միմեանց, կարելի է լիշիւ շատ հետաքրքիր և նշանաւոր սոփորոյթներ, մանաւանդ անցեալից: Թւում է թէ խառնակեցութիւնն երբեմն քիչ թէ շատ գործադրուել է այս կողմերում: Ստրաբոնը պատմում է Պարթևների մասին, թէ սրանց մէջ կինը պարտաւոր էր փոխել ամուսնուն, երբ նրանից 2—3 որդի ունենար: Բաբելոնում պատգամի հրամանով մի օրէնք պատուիրում էր բոլոր կանանց իրենց կեանքի ընթացքում գոնէ մի անգամ գնալ Մելիտոս գիցուհու տաճարն և նուիրուել մի օտարականի և սա մի վարձատրութեամբ, որքան էլ որ սա չնչին լինէր: Յետոյ, բայց միայն լետոյ, նա ապրում էր որջախոհութեամբ: Նաև Կիպրոսում ջահիլ աղջիկները պարտաւոր էին որոշ օրեր գնալ ծովի ափը և նուիրել իրենց կուսութիւնն Աստղիկին: Բալիարեան կղզիներում, որոնց առաջին բնակիչները, ըստ երևութին, փիւնիկեցիներն են եղել, նորահարսերն առաջին գիշերը պատկանում էին ներկայ եղող բոլոր հիւրերին:

Հայաստանում քրմուհիներն որպէս մի առանձին առանձնաշնորհումն, իրաւունք ունէին բազմալր լինելու և Մառաստանի մի քանի նահանգներում կնոջ համար շատ պատուաբեր էր գոնէ հինգ ամուսին ունենալը (Ստրաբոն XI):

Բուն Սեմիտների մէջ, որ այնպէս նուիրուած են հաճութիւն և չափազանց հեշտասիրութեան, ինչպէս ցոյց է տալիս նրանց կրօններն ու պատմութիւնն, բազմակնութիւնը բոլորովին սկզբնական մի աւանդ է: Առաքինի Սողոմոնն եօթը հարիւր կին ունէր, երեք հարիւր հարճ ¹⁾ և Հրէաները կարելոյն չափ հետևում էին այս փառաւոր օրինակին: Արաբները նոյն են անում, ինչ որ իրենց հօրեղբօրորդի խալիլայեցիներն գեռ մահմետականութիւնից առաջ: Բայց թէ առաջիններն և թէ երկրորդները Բաբելոնացիների հակառակ մեծ գին էին տալիս և տալիս են իրենց կանանց կուսութեան: Հրէաների մէջ եթէ մինը մեղադրէր իւր կնոջը թէ ամուսնանալիս կոյս չէ եղել, սա քարկոծանքի կը դատապարտուէր, եթէ ծնողները վրայ չհասնէին և չապացուցանէին ծերերին թէ այդ մեղադրանքը անարդար է:

¹⁾ Թագաւորաց XI տ. 3.

Դեռ մինչև այսօր Արաբիայում այդ յանցանքն անմիջապէս բաժանուելու մի առիթ է և եմենում երբեմն ամուսինը մինչև անգամ սպանում է հարսին: Բայց և այնպէս՝ սա չի խանգարում, որ Մեկկա քաղաքում բոլոր հարուստներն իրենց օրինաւոր կանանց կողքին պահէին ընդհանրապէս հապէշ հարճեր:

Ուրիշ Արաբներ, որ հեռացել են հայրենիքից և խառնուել Բերբերներին, բոլորովին չեն հոգում իրենց կանանց հաւատարմութեան մասին: Սպիտակ Նեղոսի Հասանեան (Hassanieh) Արաբների մէջ փեսան գնում է կնոջ շաբաթուայ մի քանի օրերը, վճարելով մի քանի գլուխ անասուն, իսկ մնացած օրերը կինն ազատ է իւր ուզածի պէս տնօրինելու:

Ահա ասացինք աւելի քան որ պէտք էր հաստատելու, որ Ասիայի և Աֆրիկայի սպիտակ ցեղերն իրենց ամուսնական սովորութիւնների վերաբերմամբ ոչ միայն ոչ մի բնածին աղնուութիւն չեն կրում իրենց վրայ, այլ և շատ կողմերով մինչև անգամ մօտենում էին և մօտենում են ստորին ցեղերին: Եւ միայն Եւրոպայումն է, որ ջանք է թափուել ամուսնութեան մէջ արժանաւորութիւն մտցնելու և փոքր ինչ բարձրացնելու կնոջն այն ստրկութիւնից, որին նա ենթակայ է ամբողջ աշխարհումս. սակայն այս գործը, որ դեռ շատ հեռու է աւարտուելուց, մի օրուայ բան չէր:

ԺԴ.

ՅՈՅՆ ՀՈՈՎՄԷԼՆԸՆ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ.

Յունական քաղաքակրթութիւնը, մարդկային մտքի այս թթիւմորը, միւս բոլորի նման սկզբնական վայրենութեան վրայ էր պատուաստուած: Եւ յիշուի: աւանդութիւնը հաստատում է, որ Սիկոպոսից առաջ (Քրիստոսից մօտ 17 դար առաջ.) Յոյները խառնակեցիկ կեանք էին վարում: Այս շրջանում երեխաները միայն մօրն էին ճանաչում և նրա ա-

նունը կրում: Սա թէև աւանդութիւն է, բայց հաստատուած է մինչև պատմական ժամանակն հասած շատ հետքերով:

Լիկուրգոս դեռ թույլատրում էր ամուսիններին՝ փոխառ իրենց կանայքը նրանց, որոնց արժանի կը համարէին այդ պատուին, որպէսզի այդպիսով որդիներ ունենային: Միւսնայն օրէնսդրի համաձայն, հասակն առած ամուսինը մի գովելի բան արած կը լինէր, եթէ գտնէր իւր կնոջ համար մի աւելի ջահիլ, գեղեցիկ և առաքինի մարդ: Աթենական քաղաքակրթութեան ամենաճաղկած ժամանակ Պլատոնը նախատում էր Մինոսին և Լիկուրգոսին, որ կանայքը հասարակաց չեն հրատարակել և իւր «Հասարակապետութիւն» գրքի մէջ նա քարոզում է թէ կինը ձեռքից ձեռք պիտի անցնի. և Սոկրատէս, առաջագոյն գործադրելով իւր աշակերտի պատուէրը՝ փոխ տուեց իւր Քսանտիպպա կինն Ալքիբիատէսին: Վերջապէս յայտնի է թէ Աթէնքում մի քանի շուայտուհիներ (courtisane) ինչպիսի մեծարանք էին ստանում:

Հելլենական ամուսնութիւնը սկզբում շատ թանձրաբաւոյ էր (grossier): Աղջիկներ էին գնում կամ նուէրներ տալով և կամ հօրը ծառայելով: Ամուսնութիւնը շատ վաղ դարձաւ միակնութիւն, միայն ներւում էր հարճ պահել: Բոլորովին ամօթալի չէր հարճի որդի լինել, որովհետեւ Ոդիսևս անգամ հարճի որդի էր: Միայն թէ այս անհարազատ որդիները չէին ժառանգում իրենց հօրը: Վերջապէս Յունաստանում, ինչպէս և Հռոմում, նախնական ամուսնութիւնը բաւական չէր հաստատելու պայազատութիւնը (filiation), որ հիմնուած էր միայն հօր ազգի վրայ:

Առևանգմամբ ամուսնութեան հետքեր երկար ժամանակ մնում էին Սպարտայում, ուր երիտասարդը պէտք է փախցնէր իւր նշանածը, «որ այլ ևս մի փոքրիկ խոխա չէր, այլ մեծ, ուժեղ և արբունութեան հասած մի աղջիկ»: Բացի դրանից, մի որոշ միջոց փեսաները միայն գաղտնաբար կալող էին տեսնել իրենց նշանածներին:

Փոքր առ փոքր սկսան փոխանակ ծախելու՝ օժտել աղջիկներին և մինչև անգամ արհամարհել անօժիտներին. սկզբում Յուլիանոսն էր և Հռովմում թոյլ էր տրուում աղջկան՝ անձը ծախելով շահել իւր օժիտը: Ծնողների տուած օժիտը սկզբում հաստատուում էր գրաւականներով, վկաների ներկայութեամբ ցոյց տրուած երաշխաւորներով, յետոյ հասարակական մի պայմանադրութեամբ. այդ օժիտի դէմ ամուսինն էլ իւր անշարժ կալքերն էր գրաւ դնում:

Չնայելով այդ օժիտին, յոյն կինն իր էր համարուում: Հայրը կարող էր նրան ամուսնացնել առանց իրեն հարցնելու: Երբ արական ժառանգ չը լինելու պատճառով նա ժառանգուում էր, իսկապէս դառնում էր ժառանգութեան մի մաս և պարտաւոր էր ամուսնանալ այն ազգականի հետ, որ առանց նրան ժառանգելու էր, և կամ ազգականներից ամենածերի հետ, եթէ սրանք շատուոր լինէին: Եթէ նա ժառանգելու միջոցին օրինաւոր կերպով ամուսնացած էր, այդ ամուսնութիւնը լուծուում էր: Հայրը կարող էր իւր կարողութեան հետ աղջիկն էլ կտակել, և ամուսինն իրաւունք ունէր կտակելու իւր կինը մի ընկերոջ, ինչպէս որ արաւ Դիմոսթէնի հայրը:

Եթէ ամուսնացած կինն անառակութեան մէջ բռնուէր, ամուսինը կարող էր սպանել նրան վկաների առաջ քննելուց յետոյ:

Լատինացիների ամուսնական սովորութիւնները յունականին շատ նման էին: Սամնիտների մէջ աւագներն ամէն տարի ջահիլներին հաւաքում իրենց արժանաւորութեան համեմատ դասակարգում և յետոյ թոյլ էին տալիս հերթով և իրենց զիրքի համեմատ մի աղջիկ ընտրելու: Առեւանգմամբ ամուսնութեան հետքերը Հռոմում տեւում էին մինչև կայսրների ժամանակ, այսպէս՝ հարսին շէմքի վրայ վեր էին բարձրացնում և մազերը գեղարդով երկուսի բաժանում:

Երբէք աղջիկն ինքն իրեն չէր ամուսնանում: Շատ անգամ նրան նշանում էին գեռ երեխայ ժամանակ, միայն նա օրինաւոր կին էր դառնում տասերկու տարեկան հասակում:

Հայրը, որ իրաւունք ունէր ամուսնացնելու իւր աղջիկն առանց սրա համաձայնութեան, իրաւունք ունէր նաև լուծելու այն, և այս անչափ իշխանութիւնը միայն Անտոնիոս թուլացրեց: Հռովմի սկզբնական շրջաններում կինն ստրուկի անունով միայն դառնում էր ամուսնու գերդաստան անգամ, ինչպէս և նրա որդիները, որովհետև ստրկութիւնից ազատուած որդին այլ ևս չէր ժառանգում: Սկզբներում կնոջը տիրում էին ինչպէս մի իրի, որովհետև առաքինի Կատոնն անգամ փոխ տուեց իւր կին Մարցիան իւր ընկեր Հորտենցիուսին, որի մահից յետոյ նորից յետ վերցրեց: Հռովմէացի ամուսինն իրաւունք ունէր թակելու իւր կինը, որովհետև Ս. Օգոստինիոսի մօր Մոնիքի ասելով, հռովմէական ամուսնութիւնն ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ «ծառայութեան դաշինք»:

Միշտ գնում էին կինը և գնմամբ (per coemptionem) ամուսնութիւնը միշտ կար: Եթէ հարսն աղնուական տոհմից էր, վաճառումը քողարկուում էր confarréation կոչուած ծիսով, որ կաշանում էր տասն վկաների առջև ծիւղիտերի քրմապետի տուած գաթան փեսի հետ բաժանելում, որովհետև Հռովմում ամուսնութիւնը, «միշտ ամուսնութիւնը», որ երկար ժամանակ պատրիկների առանձնաշնորհումն էր, կրօնական սրբազործումն էր պահանջում: Բայց հէնց որ կինը Coemption կամ Confarréation-ով ամուսնանում էր, մարմնով և գոյքով պատկանում էր ամուսնուն, այնուհետև «նրա ձեռքի մէջն էր»:

Օժիտի սովորութիւնը փոքր ինչ բարեւաւեց այս վայրենաբարոյ ամուսնութիւնը, տալով կնոջն անկախութիւն, որ սակայն շատ անգամ չարն էր գործադրում:

Օժիտով ամուսնութեան ժամանակ աղջիկը մնում էր հօր տունը, ժառանգում էր հօր գոյքը և ինքն էր այն կառավարում: Սովորաբար նա այդ հոգսը լանձնում էր մի ստրուկի, «օժտի ստրուկի», կամ մի փոխանորդի, որ դառնում էր նրա մտերիմը: Եւ կայսրութեան ժամանակ համարեա ամբողջ բարձր դասակարգի մէջ միայն այս «ազատ ամուսնութեան» ձևն էր տիրում և լատինացի մատենագիր-

ները չեն դադարում այսպէս ամուսնացած կանանց անբարտաւանութիւնն ու վատ վարքը քննադատելուց:

Նախնի դասական ազգերի վրայ ձգած այս համառօտ ակնարկը ցոյց է տալիս, որ նրանց մէջ էլ ամուսնութիւնը շատ ուշ է կազմակերպուել, որ նրա սկզբնական ձևերն ամենավայրենական են եղել և փոքր առ փոքր մեղմացել: Սա ապացուցանում է, որ կինը, սկզբում ստրուկ, ծախուելու, կտակուելու, փոխ տրուելու դատաւարտուած մի էակ, փոքր առ փոքր նուաճել է բաւական մեծ ազատութիւն: Աւելացնենք և այն, որ շատ վաղ ժամանակից յոյն-հռոմէական ամուսնութիւնը միակնութիւն է եղել, սակայն հարձապահութիւնը չէ արգելուել, որովհետև հարձերը նոյն իսկ հռոմում օրինաւոր դերք են ունեցել և Կոմմոդը կարողացել է յայտնի կերպով 300 կանանց մի հարեմ պահել:

ԺԵ.

ԵՐԻՐՈՎԱԿԱՆ ԵՄՈՒՄՆԱԹԻՒՆՆԵՐ ՀՈՒՄՈՒՆ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԵՐԻ ԳՈՐԾ.

Նախնական Յոյների և Հռոմէացիների սովորութեանց նման սովորութիւններ գոյութիւն են ունեցել Եւրոպայի միւս արիական ցեղերի մէջ էլ, դրանք ևս շատ թանձրաբարոյ են եղել և չեն մեղմացել, մինչև որ հռոմէական քաղաքակրթութիւնը չի թափանցել այդ ցեղերի մէջ: Հետևապէս թոյլ է տրուում ժպտելով մերժել այն տեսաբանների (théoricien) ցնորական կարծիքը, որ ալքիմիական լեզուաբանօրէն վերլուծելով Վեդայի բնագիրները ցոյց են տուել, թէ ենթադրական Արիաստանում եղել է ազնիւ, մաքուր, միակին ամուսնութիւն և այլն, և այլն:

Առևանգմամբ ամուսնութիւնը սովորական էր նախնական Սլաւոնների մէջ: Երկար ժամանակ այդ գործադրում էր Ռուսաստանում, Լիթւոնիայում, Լեհաստանում և Պրուսիայի մի քանի մասերում: Երիտասարդները նախ փախցնում էին իրենց սիրուհիները և ապա ծնողների հետ բանակցու-

թեան մտնում: Սլաւոնների, Սկանդինաւցիների, Ֆրանկների և Գերմանացիների մէջ օրինաւոր ամուսնութիւնն ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ աղջկայ վաճառում: Փեսան պէտք է գլխագին (mundium) վճարէր, այսինքն հօրից պիտի գնէր սեպհականութեան իրաւունքը: Սակայն Գերմանացիների մէջ զուտ և պարզ գնման փոքր առ փոքր փոխարինեց մահրը (douaire): Փեսան պարտաւոր էր վճարել հարսին օսկիւլում, առաջին համբոյրի գինը, յետոյ մորգէնգաբէ, «առաւօտու նուէր»: Ո՛րքան շատախօսութիւն է ծախսուած բանաստեղծական կերպարանք տալու այս թանձրաբարոյ սովորութեան, որի նպատակն էր հատուցանել աղջկան իւր անձի գինը: Բայց նոյն ազգի նշանադրութեան հանդէսն աւելի իմաստալից է և մի տեսակ բարոյական ազնուութիւն է յայտնում: Շատ վաղ ժամանակից այս նշանադրութիւնը փեսայի համար մի մեծ գրաւական էր համարւում և առանց լուրջ պատճառի չէր լուծւում: Նաև այս ազգերն առանց դժուարութիւնների և միանգամից չեն հասել եկեղեցու խորհուրդ կազմող միակնութեանը: Կեսարն յիշում է հին բրիտանացիների մէջ բազմայրութեան դէպքեր: Նախնական Սլաւոններն երկար ժամանակ բազմակին էին և նախ քան քրիստոնէութիւն ընդունելը, նրանց թագաւորներից մին Վլադիմիր, ութ հարիւրից պակաս հարձ չէր պահում երեք տարբեր տեղերում: Գեռալտոր էլ ռուսաց միրում յաճախ գոյութիւն ունի մի առանձին ազգապիղծ հարձակալութիւն: Գերգաստան գլուխն ինքնակամ ամուսնացնում է ութից տասն տարեկան տղաները 23—30 տարեկան աղջիկների հետ, և յետոյ, շատ անգամ, սիրում հարսին, սպասելով օրինաւոր ամուսնու չափահասութեան:

Եւրոպայի բոլոր վայրերի ժողովրդների մէջ կինն եղել է ինչ որ էր ամէն տեղ—մի ստացուածք: Սաքսերի, Բուրգինոնների (Bourguignons), Գերմանացիների և ուրիշների մէջ, այրի կինը հպատակում էր իւր աւագ որդուն, հէնց որ սա տասն և հինգ տարեկան էր դառնում. և առանց որդու համաձայնութեան նա չէր կարող ոչ ամուսնանալ և ոչ

վանք մտնել, հակառակ դէպքում կը զրկուէր իւր ստացուածքից: Աւատական իշխանութեան ժամանակ թագաւորական աւատի բնակչուհին ամուսնանալու համար պիտի ստանար երեք անձի, իւր հօր, աւատական իշխանի և թագաւորի թոյլտուութիւնը: Երբեմն իսկ աւատական իշխանը կարող էր աղջիկը տասերկու տարեկան դառնալիս ստիպել ամուսնանալ իւր, իշխանի, ընտրած մարդու հետ: Արքայէս ինչպէս Գանժն ու Բոյեցիուսը հաստատում են, աղջիկը պարտաւոր էր իշխանին իւր անձի ծառայութիւնը, որից և առաջին գիշերի իրաւունքը (droit de marguette), որ վերջերը փոքր ինչ մեղմացել էր մի վարձատրութիւնով:

Հէնց որ ամուսնանում էին, կինը դառնում էր ամուսնու ստրուկը, «Ամէն ամուսին կարող է ծեծել իւր կնոջը, երբ սա չի ուզում հնազանդիլ իւր հրամաններին, կամ երբ նա իրեն անիծում է և կամ խափում է, միայն թէ մի քիչ չափաւոր, այնպէս որ չմեռնի»:

Սկանդինաւցիների մէջ, որ ամենից երկար պահել են գերմանական օրէնքները, սպահարգանքը թոյլ էր տրուած ամուսնուն, որ իւր հաճոյքի համեմատ կարող էր թողնել կնոջը:

Կինն անհաւատարմութեան համար ամէն տեղ խստութեամբ պատժուում էր: Գերմանացիները շնացող կնոջ մերկ պտտեցնում էին գիւղում: Կելտական միջանի ժողովրդների մէջ ամուսինն իւր նորածին որդու հարազատութիւնը փորձում էր, նրան մի վահանի վրայ դրած գետը ձգելով: Եթէ ջրասույզ լինէր, դա սպացոյց էր, որ կինը դրժել է ամուսնական ուխտն և պէտքէ սպանուէր: Գեռ միջին դարերում անհաւատարմ կնոջն ընդմիշտ փակում էին մի կուսանոցի մէջ, իսկ եթէ ամուսինը բռնէր նրան շնանսլիս, կարող էր իսկոյն սպանել և եթէ պէտք զգար, կարող էր և որդուն օգնութեան կանչել: Այսպէս էր պահանջում եկեղեցական կանոնագիրքը, որի կազմողները չեն էլ մտածել սպտոթել անհաւատարմ ամուսնուն:

Կովկասի Չերքէզների մէջ, որ հաստատապէս պահել են

եւրոպական բազմաթիւ հին սովորոյթներ, Կլապրոտի ժամանակ ամուսնութիւնը միայն միւսնոյն դասի մէջ էր թոյլ տրուում. ազնուականն ազնուականի, գեղջուկը գեղջուկի հետ պիտի ամուսնանար: Ամուսինը կարող էր թողնել իւր նոր կնոջը, եթէ սա կոյս չլինէր, և այս դէպքում վերջինիս ծնողները, որոնց սեպհականութիւնն էր նա, կամ ծախում էին նրան և կամ սպանում: Միւսնոյն կերպ էին վարում և անհաւատարմ կնոջ հետ, միայն, յետ ուղարկելուց առաջ, ամուսինը վրէժ էր առնում նրա մազերն ածըլելով և ականջները ճոռթելով: Միշտ և ամէն դէպքում ապահարգանի իրաւունքը պատկանում էր ամուսնուն:

Այս բոլորից անհերքելի կերպով հետևում է, որ այսօր մարդկութեան յառաջագիմութեան գլուխն անցած սպիտակ ցեղը թէ բարոյական և թէ միւս բոլոր կողմերից շատ թանձրաբարոյ սկիզբն է ունեցել: Տարակոյս չկայ, որ այժմ սպիտակ ցեղի ոչ մի բնիկ ժողովուրդ իսկական վայրենի դուրս չի գտնուում, սակայն հազարաւոր և բիւրաւոր թեւերի ընթացքում մեր նախահայրերը չեն անցել այժմեան ստորին ցեղերի բարոյական և հասարակական շրջանից: Ուրեմն չպէտք է շատ յուսահատեցնել սրանց, ոչ էլ շատ դովել մեզ:

Ժ. 2.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ.

Ահա թուեցինք, վերջացրինք փաստերը: Պարզ է, որ Գրանցից շատերն անկապակից, անբաւարար են: Սակայն համառօտ ասենք, թէ ինչ կարելի է դրանցից եզրակացնել:

Քաղաքակրթութեան ստորին շրջանում, ամենանախնական մարդկանց հրոսակների մէջ ամուսնութեան անուան արժանի ոչինչ չկայ: Միայն կարիքի պատահմամբն է որ տեղի է ունենում սերական միութիւն կամ աւելի ճիշտ, զուգաւորութիւն և միայն մի օրէնք է այն կառավարում. աւելի ու-

ժեղի օրէնքը: Մարդկանց այս հօտերի մէջ ոչ ոք չի նեղում իրեն կամ ողջախոհութեամբ, կամ ամօթխածութեամբ, կամ մարդկութեամբ. սրանք իսկապէս անասուններ են, որոնց մէջ կինը, իւր թուլութեան պատճառով, տիրում և շահագործում է: Սրանց մէջ խառնակեցութիւնը քիչ թէ շատ գործադրում է, բայց շատ անգամ ամենաուժեղ մարդն իրեն է սեպհականացնում մի կամ մի քանի կին՝ կամ փախցնելով նրանց հարեան ժողովրդներից, կամ գնելով ընկերների փախցրածները, և կամ առնելով նրանց իւր ժողովրդի միջից, որովհետեւ նա առիւծ է: Այսպէս՝ կինը դառնալով աւարի առարկայ, առանձնապէս պատկանում է իրեն ձեռք ձգողին. նա մարդուն է ինչպէս նրա շուներ, ինչպէս նրա զէնքերը, մարդն իրաւունք ունի նրան ուրիշին զիջանելու, փոխ տալու, ծախելու, ծեծելու, սպանելու, վերջապէս ինչ որ ուզում է անելու: Սա իւր կինն է, այս ըստացական դերանուան ամբողջ իմաստով և առանց նրա թոյլտուութեան կնոջը ձեռք տալը, նշանակում է վնասել, ձեռք երկնցնել մարդու սեպհականութեան: Սակայն փախցնելով կնոջ տիրելը գոյութիւն ունի համընտանի խառնակեցութեան հետ և բոլորովին անհիմն է ամուսնութեան զարգացման մի անհրաժեշտ և ընդհանուր շրջան համարել այն:

Քանի որ կինը մի իր, սեպհականութիւն է, շատ մարդիկ կարող են իրենց մէջ բաժանել նրան և բոլորովին չզրգուել դրանից, և եթէ սերական յարաբերութեան այս ձևը յարմար և օգտակար է, եթէ որսերից աղքատ կամ ամբերի երկրի մէջ նա կարող է բնակիչների վատ աճման առաջն առնել, ինչպէս օրինակ Տիբետում, այն ժամանակ գործադրում է այն՝ առանց խղճմտութեան: Սա դեռ բարոյական մի կողմն էլ ունի, որ է չափաւորել անասնական խառնակեցութիւնը:

Փախցրած կանանց տիրելը շատ հրապուրիչ էր: Այս թշուառ էակները ժողովրդի մէջ ամէն պաշտպանութիւնից զրկուելով, տէրերից դատապարտւում էին ամէն ինչ անելու: Սակայն շատ անգամ կնոջ ժողովուրդը լետ էր պահան-

ջում իւր ստացուածքը (կինը), վնասի փոխարէն վնաս էր տ 700, վրէժ էր առնում: Այս պատճառով շատ շուտով միտք ծագեց օրինաւորելու օտարացեղ առեւանգումը և համընտանի առեւանգման ժամանակ՝ հատուցում աւելու սեպհականատէրերին: Եւ մի խաղաղ պայմանագրութեամբ օրինաւորեցին առեւանգումը: Փոքր առ փոքր փախցնելը դառնում է մի ծէս, որ հաստատում է փախցնողի իրաւունքը. սա դաշն է պատերազմից յետոյ: Սակայն սերական այս միութիւնների մէջ ոչ մի կարգ չի երևում. իւրաքանչիւր փոքրիկ ժողովուրդ իւր հաճոյքի համեմատ է վարուել: Միեն եղել է օտարացեղ, միւսն համընտանի. բայց երբ հասարակական պայմանագրութիւն է կայացել, միայն մի տեսակ ամուսնութիւն է սկսել գոյութիւն ունենալ, որ շատ անգամ բազմակնութիւն, երբեմն բազմայրութիւն և շատ հազիւ միակնութիւն է եղել:

Ինչպէս յառաջացաւ միակնութիւնը: Նախ, սրա պատճառն եղաւ, ընդհանրապէս, անհրաժեշտութիւնը. այնտեղ, ուր կանայք տղամարդկանցից սակաւաթիւ են, շատ կանայք պահելը միայն հարուստ և զօրեղ մարդկանց զուքսը կարող է լինել. երկրորդ պատճառը՝ մրցումը, կանանց կռիւներն են, որովհետեւ ամէն միւսն իւր իրաւունքներն է պաշտպանում. վերջապէս ընտանիքի կանոնաւոր կազմակերպութիւնը. յաջորդութիւնն աւելի կանոնաւոր և աւելի ճիշտ էր կատարւում միակնութեան միջոցին: Երկար ժամանակ միակնութիւնը մի օրինաւոր կեղծիք էր ամուսնու համար և գրեթէ ամէն տեղ սրան թոյլատրուած էր օրինաւոր կնոջ կողքին պահել հարձեր, «փոքրիկ կանայք» և շատ անգամ ստրկուհիներ, որովհետեւ ստորին քաղաքակրթութեան շրջանում նախանձն արգելուած էր կանանց: Կամաց կամաց, մանաւանդ Արիական ցեղերի մէջ, միակնութիւնն աւելի և աւելի հաստատուեց, սակայն շատ թույլ կերպով էր արգիւտւում տղամարդին՝ զրթել ամուսնական դաշինքը. նոյն իսկ կարելի է եզրակացնել, որ դեռ այսօր էլ իսկական, լուրջ միակնութիւնը ծանր է թուում մեծամասնութեան, մանա-

ւանդ արական սեռին: Բայց և այնպէս՝ ամուսնութեան այս ձևն Ամերիկայի, Ասիայի, Եւրոպայի ամենաքաղաքակրթութեան ազգերի մէջ քիչ թէ շատ ընդունուած լինելով՝ պէտք է մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող ամուսնական ձևերից բարձր համարուի, բայց ոչ ամուսնութեան զարգացման վերջին աստիճանը:

Միակնութեան հաստատուելով՝ կնոջ վիճակը հետզհետէ լաւանում է. ստացուածք կազմող իրի դրութիւնից նա բարձրանում է և մարդ է համարուած: Երկար ժամանակ նրան պսակում են առանց նրան խորհուրդ հարցնելու. երբեմն էլ երբ դեռ երեխայ է: Գերդաստանը, ծնողներն են պայմանաւորում, սկզբում ընծաների, յետոյ, երբ սկսում է դրամի գործածութիւնը, մի գումարի հետ նրան փոխելու: Սակայն փոքր առ փոքր կինը մի որոշ անկախութիւն է ձեռք բերում: Երբեմն փեսացուն տալիս է հէնց իրեն իւր արժէքը, երբեմն ծնողներն են շնորհում նրան մի օժիտ, որ նրա սեպհականութիւնն է մնում: Սեպհականատիրութեան պատուին արժանանալով՝ կինն անհամեմատ աւելի յարգուեցաւ, մնալով հանդերձ քիչ թէ շատ խիստ հպատակութեան տակ: Երկար ժամանակ նրան արձակում էին իրենց հաճոյքի համեմատ և կամ ամենաչնչին պատճառով: Միշտ նրա անհատատարմութիւնը և համարեա միշտ միայն նրանը, խստութեամբ պատժում էր: Եւրոպական ամուսնութեան մէջ, ուր բարբարոսական և աւատական սովորութիւնները, նախնի Հռոմի օրինական աւանդութիւններն և քրիստոնէական զաղափարները թերի համաձայնութեան են հասել, կինն այլ ևս ոչ ստրուկ և ոչ աղախին է. նա միայն կրտսեր է և օրէնքն նրան ամուսնական կապով այնպէս է միացնում, որ միայն մահը կարող է բաժանել, գոնէ կաթոլիկ երկրներից շատերում:

Բայց միթէ միշտ այսպէս պիտի լինի: Պարզ է՝ որ ոչ: Հասարակութիւնների զարգացումը վերջ չունի: Արդէն օրինաւոր ապահարգանք, որ ընդունուած կամ ընդունուելու վրայ է Եւրոպական զանազան երկրներում, տապալեց միակին անլուծանելի ամուսնութեան կեղծիքը:

Արդէն տեսանք, որ ամուսնական ոչ մի ձև բացարձակապէս անհրաժեշտ չէ և բազմաթիւ ձևեր փորձի են դրուել: Հաւանականօրէն նոր ձևեր ևս կը հնարուեն, որոնց ուղղութիւնը կը կայանայ հասարակական ամենամեծ օգտի մէջ: Այդ օգտակարութիւնն այնչափ տարբեր հասարակութիւնների կազմակերպութեան համեմատ փոփոխւում է: Այնտեղ, ուր տէրութիւնը յանձն չի առնիլ երեխաների հոգատարութիւնը, մի խիստ միակնութիւն անհրաժեշտ կը լինի. գերդաստանը պէտք է հիմնովին կազմակերպուի, որովհետև միայն նրա գրկում պէտք է նոր սերունդներն ապաստանաւան, պոշտպանութիւն և դաստիարակութիւն գտնեն:

Այնտեղ, ուր, ընդհակառակը, անհատական շահերն աւելի և աւելի կը համերաշխեն, տէրութիւնն աստիճանաբար կը հակուի փոխանակելու գերդաստան, իւր ապագայ քաղաքացիներն մեծացնելու համար: Փոքր առ փոքր հասարակութիւնը կ'սկսի այնչափ հոգս չտանել ամուսնութիւնը կարգաւորելու, որքան նոր սերունդը կազմակերպելու, երեխաների հոգսը նրա համար էական հարց կը դառնայ. իսկ սերական միութիւնները հետզհետէ կ'սկսեն անձնական կեանքի գործ համարուիլ: Մեծացնել և լաւ մեծացնել երեխաները, ահա թէ ինչու կը յանկի հասարակութիւնը, և աւելի ու աւելի կ'ստանան այս անհրաժեշտ գործը, այն ժամանակ ոչ մի հիմունք չի լինիլ ամուսնական դաշինքներին մի մեծ ընդարձակութիւն չտալու. ցանկացողներն կը կարողանան իրենց կամքով այն կապելու, ինչպէս միւս դաշինքները, պահպանելով միմիայն, մի քանի, փորձով նուիրագործուած շատ ընդհանուր կանոններ:

Թող ի գուր չփորձեն գովելու «գերդաստան սրբարանը»: Պէտք է կուսակցական ոգւով կուրանալ, որ չտեսնեն թէ ինչ է այս սրբարանը գերդաստանները մեծամասնութեան մէջ, և որքան երեխաներ շատ անգամ տանջուած են այնտեղ հոգւով և մարմնով: Հետևապէս մարդ իրաւունք ունի հաւատալու, չ. Սոյենսերի կարծիքի հակառակ, որ գոնէ մի քանի հասարակութիւնների մէջ, գերդաստան գերը հետզհետէ և անընդ-

Հատ պիտի փոքրանայ: Թէ ինչպէս պիտի կատարուի այս խորին ձեւափոխութիւնը Հասարակական օրգանիզմի մէջ, չի կարելի նախագուշակել և կամ պարզօրէն *a priori* նշանակել: Հասարակական զարգացումը գանգաղութեամբ է առաջ գընում: Որպէսզի մի տէրութիւն այնքան միջոցներ ունենայ, որ կարողանայ կատարել մեր ենթադրած գրութեան նրա վերայ դրած պարտականութիւնը, պէտք է, որ անհատական սեպհականութիւնը մեծ մասամբ արգիւնառութիւն (*usurfruit*) դառնայ, իսկ սրա համար պէտք է, որ ալտրիւիզմը գերակշռէ եսականութիւնը և որ բարոյականութիւնը սաստիկ բարձրացած լինի: Իսկ սա, հաստատապէս, մի օրուայ գործ չէ: Սակայն պրոգրէսը ճակատագրական է, որովհետեւ բոլոր Հասարակութիւնները զարգացող օրգանիզմներ են, որոնց մրցումն անգաղար մղում է լաւագոյնը գտնելու:

ՄԱՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴՐԱԴԱՐԱՆ

- 1) Լեւոնուրնո. Ամուսնութեան զարգացումն.
- 2) Կաննստրինի. Մարգարանութիւն.
- 3) Պոզոլա. Նորագոյն տեսութիւններ—զերդաստան,
Հասարակութեան և սէտութեան ծագման մասին.
(Քրանսերէնից, մամուլի տակ է):

2013

2019

